Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Історичний факультет
Наукове товариство студентів, аспірантів, докторантів і молодих вчених
Центр краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька
Установа освіти «Вітебський державний університет імені П. М. Машерова»
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Харківський національний медичний університет
Центр медичного краєзнавства імені професора В. Д. Отамановського

Матеріали

XXXVII-ї Міжнародної краєзнавчої конференції
молодих учених

«Сучасне краєзнавство в міждисциплінарному вимірі (присвячується 175-річчю з дня народження І. Ю. Рєпіна)»

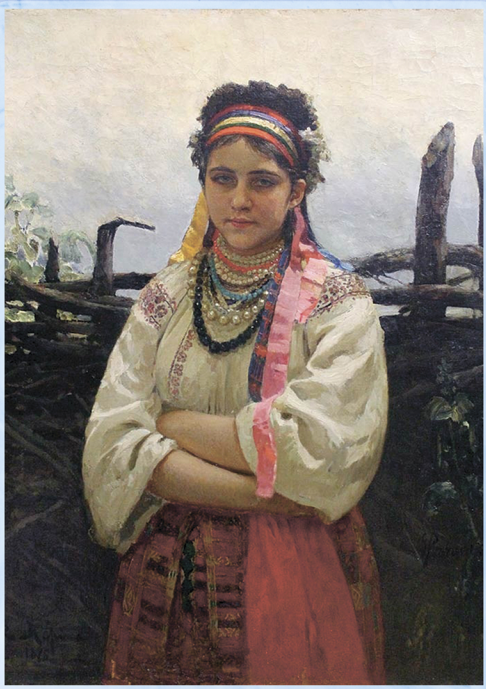

2020 р.
Харків

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Історичний факультет
Наукове товариство студентів, аспірантів, докторантів
і молодих вчених
Центр краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька
Установа освіти «Вітебський державний університет
імені П. М. Машерова
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
Харківський національний медичний університет
Центр медичного краєзнавства
імені професора В. Д. Отамановського

Матеріали XXXVII-ї Міжнародної
краєзнавчої конференції молодих учених

«СУЧАСНЕ КРАЄЗНАВСТВО В МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ ВИМІРІ

(присвячується 175-річчю з дня народження І. Ю. Рєпіна)»

Харків — 2020

УДК 908:94 (477) (063)
М34

Затверджено до друку науково-методичною радою
Центру краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька ХНУ імені В. Н. Каразіна
(протокол № 3 від 10 березня 2020 року)

Публікується в авторській редакції.

Матеріали XXXVII-ї Міжнародної краєзнавчої конференції молодих учених «Сучасне краєзнавство в міждисциплінарному вимірі (присвячується 175-річчю з дня народження І. Ю. Рєпіна)». — Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2020. — 108 с.

Матеріали традиційної XXXVII-ї Міжнародної краєзнавчої конференції молодих вчених включають тези доповідей і повідомлень, присвячених питанням сучасного краєзнавства в міждисциплінарному вимірі. Збірник розрахований на всіх тих, хто цікавиться проблемами краєзнавства.

Материалы XXXVII-й Международной краеведческой конференции молодых ученых «Современное краеведение в междисциплинарном измерении (посвящается 175-летию со дня рождения И. Е. Репина)». — Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2020. — 108 с.

Материалы традиционной XXXVII-й Международной краеведческой конференции молодых ученых включают тезисы докладов и сообщений по вопросам современного краеведения в междисциплинарном измерении. Сборник рассчитан на всех тех, кто интересуется проблемами краеведения.

УДК 908:94 (477) (063)

М34

© Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2020
© Центр краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька, 2020
© Автори, 2020

ЗМІСТ

Від оргкомітету..... 6

Аргунова Анна Топографія поселень Сіверськодонецького лісостепу в епоху бронзи, скіфський час та ранньому середньовіччі (до постановки проблеми)..... 7

Арістархова Марина Мистецька спадщина Никанора Онацького в музеях Харкова та Харківщини..... 9

Артемова Людмила Богдан Хмельницький в оцінці історичної науки..... 10

Бегларян Карен Католицький монастирський комплекс у контексті історії Любешова..... 16

Бондаренко Анастасія Стратегії перейменування вулиць Запоріжжя у межах виконання «декомунізаційного закону»..... 17

Васильев Дмитрий Культурно-познавательный маршрут по православным храмам Каменецкого района..... 19

Гіль Олена Перший у списку загиблих космонавтів: пам'ять про харків'янина В. В. Бондаренка у рідному місті..... 23

Ільїн Вадим Матеріальне забезпечення харківських лікарів у 1945–1991 роках..... 25

Ісаєва Анна Вплив модернізаційних процесів на образ губернських міст наприкінці XIX – на початку XX ст. 26

Кейс Серафима Кримські сюжети в творчості І. І. Базилевського..... 28

Коновал Інна Емотивно-оцінний аспект художнього потенціалу Олександра Довженка..... 29

Лещенко Юлія, Пороло Тетяна Онлайн-виставка «Випускники Харківського університету — своїй Alma mater»..... 31

Лещенко Юлія Міський простір та образ Харкова у путівниках у першій половині XX ст. 33

Лопацька Марія Іван Сірко в історичній пам'яті мереф'ян 34

Мацулевич Евгения Послевоенная повседневность женщин Витебщины (вторая половина 1940-х – начало 1950-х гг.).. 36

Моторна Катерина Художники — вихованці Харківського університету..... 39

Попельнюк Яна М. П. Баллін і його внесок у розвиток нашого міста..... 42

Пузырёва Марина Освобождённая Витебщина: мир детской послеоккупационной повседневности (1944–1945 гг.)..... 43

Радченко Виталина Скульптурное искусство соцреализма в Харькове на современном этапе: казнить нельзя помиловать? 45

Раков Дмитро Образ Харкова в комп'ютерних іграх..... 48

Рига Данило Вчитель природної історії Чернігівської класичної чоловічої гімназії А. Дудрович (1806–1811 рр.) — професор і ректор Харківського університету..... 49

Савченко Тетяна Садиба Чарнецьких: від фундаменту до сьогодення..... 54

Сіра Наталія, Наливайко Алла Краєзнавчо-рекреаційний потенціал села Радичів у розвитку туризму на Чернігівщині..... 56

Скиданова Антоніна Військово-історичний туризм на Харківщині як форма краєзнавчої роботи: можливості впровадження у навчальному процесі..... 57

Сьоміна Аліна Рецепція постаті Нестора Махна в сучасній Україні..... 59

Тарасенко Олексій Ізюмська засічна лінія..... 60

Федусь Дар'я Музеєзнавчі обрії Петра Михайловича Добровольського..... 62

Чиж Віталій Усна історія як джерело інформації для мікроісторії, макроісторії та історії повсякденності..... 64

Шаповалова Анастасія Картини — вікна в минуле: до 75-ї річниці визволення України від нацизму..... 66

Янкул Олексій До питання про типологізацію «Харьковского календаря» (на 1869–1917 рр.) як історичного джерела..... 67

Ящук Андрій Тенденції розвитку сучасної міської геральдики Запорізької області..... 69

Андріянова Діана Археологічний туризм на Харківщині: історія, сучасний стан та перспективи..... 78

Васильковська Вероніка Ректори Харківського і Варшавського університетів: до історії українсько-польської взаємодії 80

Гвоздьов Володимир Жорна голоду на Харківщині..... 82

Мампуя Лаура Історія підземного міста..... 84

Осипюк Вікторія Сімейно-побутова обрядовість жителів Великобілозерського району наприкінці 1950-х – у 1960-х рр. 85

Потєхін Антон Козацький зимівник Буго-Дніпровського межиріччя в умовах інкорпорації Російською імперією..... 89

Хорольська Дар'я Використання меду в родинній обрядовості жителями Великобілозерського району Запорізької області..... 90

Фотолітопис конференції..... 98

Список закладів вищої та середньої освіти, наукових установ, інших організацій 104

Автори кращих доповідей і лауреати премій..... 106

Від оргкомітету

Традиційна XXXVII Міжнародна краєзнавча конференція молодих учених, яка відбулася 6 грудня 2019 р., зібрала близько 100 учасників. Вона була присвячена 175-річчю з дня народження геніального уродженця Слобожанщини, художника І. Ю. Рєпіна (1844–1930). Робота проходила в рамках 7 секцій та 1 круглого столу. Круглий стіл «Пошуки, знахідки, перспективи: краєзнавство у вищій школі України та Білорусі», присвячений 215-річчю ХНУ імені В. Н. Каразіна, був організований спільно з молодими краєзнавцями Вітебського державного університету імені П. М. Машерова (м. Вітебськ, Республіка Білорусь). Його учасники могли спілкуватися в реальному часі, знаходячись в Харкові та Вітебську. Це було новацією для краєзнавчих конференцій.

За підсумками роботи конференції, кращі доповіді були відзначені дипломами та преміями, в тому числі — унікальною творчою премією, яка була започаткована художницею Н. С. Вербук. Нагорода вручається у вигляді живописного або графічного твору за кращу доповідь з історії мистецтва та музейної справи. Також кращі доповіді були рекомендовані до публікації в збірнику праць історичного факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії». Список авторів кращих доповідей див. на 106-107сторінках збірника.

Даний збірник вміщує матеріали доповідей, які подані в авторській редакції.

Аргунова Анна
(ХНУ імені В. Н. Каразіна)

ТОПОГРАФІЯ ПОСЕЛЕНЬ СІВЕРСЬКОДОНЕЦЬКОГО ЛІСОСТЕПУ В ЕПОХУ БРОНЗИ, СКІФСЬКИЙ ЧАС ТА РАННЬОМУ СЕРЕДНЬОВІЧЧІ
(ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ)

За майже дві сотні років археологічних досліджень на території Харківщини було накопичено значну кількість даних про поселенські пам'ятки, в тому числі — на території сучасного Чугуївського району. На даний момент в межах Чугуївщини виявлено 32 поселення доби бронзи та 17 — скіфського часу раннього залізного (далі — РЗВ).

На 35 % поселень доби бронзи (11 з 32) зустрічаються матеріали салтівської культури раннього середньовіччя та на 25 % кераміка РЗВ (8 із 32). При цьому, поселення скіфського часу тяжіли до вже обжитих за доби бронзи місць — 47 % (8 із 17) пам'яток РЗВ перекривають шари палеометалевої епохи, а на 29 % (5 із 17) з них зустрічаються матеріали салтівської культури.

На жаль, дослідники поселенських пам'яток часто не звертають увагу на особливості топографії та співвідношення культурних шарів різних епох. Тому для нашого регіону поки що не існує спеціальних робіт, у яких було б проаналізовано взаємозалежність культурної приналежності пам'яток від їх розміщення та визначено причини даних явищ.

Можливо, пояснення варто шукати у схожості кліматичної ситуації та господарських типів означених культур, а, отже, й екологічних ніш, які вони займали, на що вказує топографія пам'яток. Так, для доби бронзи характерним є низьке розташування поселень (заплави, дюни та перші надзаплавні тераси), що поступово змінюється від переважаючих пам'яток на борових терасах за доби середньої бронзи (5 із 8 пос.) до значної варіативності та збільшення дюнних поселень за фінально-бронзового часу (4 із 10 пос. розташовані на дюнах, 2 — на I терасі, 1 — у заплавах, а також по 1 на других терасах та плато).

Скіфський час змінює окреслену картину: лише 2 пам'ятки з 15 розміщуються в заплаві річки, ще 2 — на мисах та дюнах, 4 на І-й терасі, 2 на ІІ-й, і 4 — вже на плато. Зміни середньої висоти розташування пам'яток відповідно до їх культурної приналежності, на нашу думку, можна пояснити, окрім вдосконалення господарського комплексу (використання заліза розширило можливості застосування аграрного реманенту, що дозволило освоювати важкі чорноземні ґрунти на високих терасах та платах), змінами клімату, що значним чином впливали на всі сфери життя давніх людських спільнот. Можливо, через підвищення рівня поверхневих вод внаслідок збільшення зволоженості та похолодання РЗВ, після ариднішого клімату суббореалу, розміщення постійних поселень на місцях з низькою топографією ставало неможливим (наявність пам'яток з «низьким» розташуванням може пояснюватись існуванням сезонних (літніх) поселень).

Господарський комплекс племен епохи бронзи, РЗВ та раннього середньовіччя в нашому регіоні в цілому є подібним: у різних співвідношеннях в залежності від культури, клімату та рівня розвитку виробничих сил його основою було землеробство та скотарство (переважно розведення дрібної рогатої худоби та коней), що й зумовлює єдину екологічну нішу та подібну топографію пам'яток.

Зазначимо також, що через неточність моделі опису розміщення поселень і допустиму похибку в залежності від реальних природних умов кожної окремої місцевості, розробка та використання уніфікованої формули оцінки розташування пам'яток у просторі в залежності від рівня поверхневих вод, ступеню нахилу поверхні, ґрунтів, наявності чи відсутності форм рельєфу, що впливали на вибір місця проживання давніх людей, дозволили б отримати нові й більш об'єктивні дані про вибір місць проживання представників різних культур.

Отже, дослідження топографії поселенських пам'яток актуалізуються новими можливостями для вивчення господарства та природних умов життя давнього населення наших земель, відкриваючи простір для кращого розуміння складних процесів, що мали місце на даній території в до- та ранньоісторичний час.

Арістархова Марина
(ХНУ імені В. Н. Каразіна)

МИСТЕЦЬКА СПАДЩИНА НИКАНОРА ОНАЦЬКОГО В МУЗЕЯХ ХАРКОВА ТА ХАРКІВЩИНИ

Життя та творчість Никанора Харитоновича Онацького — талановитого художника, мистецтвознавця та педагога, співпала з роками ствердження нового мистецтва, коли традиційні реалістичні тенденції на межі XIX–XX століть перехрещувалися з модерністськими течіями.

Незважаючи на нові течії, які важко прокладали свій шлях, у мистецтві початку XX століття панував реалістичний напрямок, що живився від демократичних ідей передвижників. Саме в цей складний час формувалась мистецька особистість Никанора Онацького.

Мистецьку спадщину Никанора Харитоновича складають: портрети та автопортрети, живописні та графічні роботи, які знаходяться в музейних колекціях Сумського, Харківського, Полтавського та Лебединського художніх музеїв та Чугуївському історико-художньому заповіднику ім. І. Ю. Рєпіна. Також важливо зазначити, що деякі мистецькі твори знаходяться в приватних колекціях.

Художник віддавав перевагу пейзажу, пленерному вирішенню натури. Тематикою його робіт завжди були мальовничі природні краєвиди з мальвами, польовими квітами чи бузком. Крім того, художник любив зображати простих селян за їхніми буденними справами.

Багато живописних і графічних робіт митця зберігаються в музейних фондах Харківського художнього музею. Дев'ять живописних картин: «Пасіка», «Наталка», «Курінь», «Пряля» та інші. Окрім живописних, в музеї зберігаються і 23 графічні роботи.

Картина «Пасіка» — це тільки перші спроби пензля, ще надто загальні. У ній відсутнє проникнення в таємниці колориту, яке стане властиве наступним, більш пізнім творам. Колір ще не має органічного зв'язку з темою.

На початку XX століття художника цікавлять імпресіоністи. Так, в картині «Курінь» звичайні буденні речі органічно вписуються в пейзажний простір, який пройнятий весняним настроєм, сповнене теплим промінням повітря.

Никанор Онацький постійно звертається до пленерного розв'язання натури. Досить яскраво це проявляється в жанрових картинах: «Наталка», «Пряля», де зображені селяни за хатніми клопотами.

В Чугуївському історико-художньому заповіднику ім. І. Ю. Рєпіна зберігаються чотири графічні праці Никанора Харитоновича Онацького. Всі вони були придбані в 1981 році у дочки художника Наталі Никанорівни Онацької, яка проживала в Харкові.

Дві роботи, виконані Никанором Онацьким графічним олівцем, мають особливе значення. Це — «Хата», де народився І. Ю. Рєпін і «Дерево», виконані в Чугуєві в 1923 році.

Отже, можна дійти висновку, що мистецька спадщина Никанора Онацького займає важливе значення в українському мистецтві початку XX століття.

Артемова Людмила
(ГНПУ імені О. Довженка)

БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ В ОЦІНЦІ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст. під проводом Богдана Хмельницького — одна з тих тем вітчизняної історії, що викликає постійний і непересічний інтерес у фахівців-істориків, діячів культури і мистецтва, широкого загалу. Обсяги різнорідної літератури з цього питання є вражаючими. Дослідники різних часів і країн зробили свій внесок у вивчення історії цієї війни, її причин і характеру. Минуло вже понад три століття з тих часів, проте, і сьогодні навколо імені Богдана Хмельницького вирують пристрасті, точаться гранично напружені суперечки, під час яких іноді висловлюються абсолютно протилежні думки і оцінки. Це й зрозуміло, адже без будь-якого перебільшення можна сказати, що розпочата великим українським гетьманом війна за визволення своєї батьківщини з-під чужоземного поневолення справила серйозний вплив на політичний розвиток Східної та Південно-Східної Європи. Після перших військово-політичних успіхів у війні з поляками 1648–1649 років усе подальше життя Богдан Хмельницький присвятив створенню нової Української держави [1, с. 94].

Сучасники Б. Хмельницького добре розуміли його стратегічну мету. У 1652 р. ксьондз С. Щитницький застерігав, що гетьман прагне абсолютно й незалежно від жодного монарха панувати й володіти всіма тими землями, які починаються від Дністра і йдуть до Дніпра й далі аж до московського кордону. Польський король Ян Казимир, який посів трон не без сприяння Хмельницького, то був ладен надати йому місце в сенаті Речі Посполитої, то вбачав у його діях загрозу для християнського світу [2, с. 5].

Отже, спроби наукового осмислення біографії Б. Хмельницького розпочались ще за життя гетьмана. Венеціанський посол Альберто Віміна, вражений розмахом задумів і практичних дій керівника Національно-визвольної війни українського народу, порівнював його з «бичем Божим, посланим за бунти і зради» [2, с. 6]. Богдана-Зиновія Хмельницького ставили в один ряд із прославленим карфагенським полководцем Ганнібалом, проводирем гунів Аттілою, грізним азіатським завойовником Тамерланом, італійським політиком Макіавеллі [3].

Між тим, створений історіографічний образ великого українського діяча виявився далеко не відповідним своєму реальному прототипу. Адже всі студіювання суворо регламентувалися панівною загальною концепцією суспільно-політичного устрою та ідеологією тієї чи іншої країни, яка обмежувала можливості вчених щодо розвитку альтернативних теорій.

Так, у країнах Західної Європи, де вже запроваджувалися й розвивалися демократичні ідеї, події Хмельниччини отримували схвальний відгук. Відомий український історик XIX ст. О. М. Лазаревський наголошував, що вождь англійської буржуазної революції Олівер Кромвель сприймав Б. Хмельницького як генералісимуса війська України, володаря запорозьких козаків, винищувача польської шляхти [4].

Свідок подій середини XVII ст., французький автор «Історії війни козаків проти Польщі» П. Шевальє вбачав у діях Хмельницького та у рисах його характеру багато спільного з Кромвелем. «Ми знайдемо, — підкреслював він, — образ мужа, який для того, щоб піднятися над іншими, приводить у рух величезний механізм та наводить жах на те королівство, якого ні всі могутні держави християнського світу, ні навіть могутня імперія турків досі не змогли похитнути. Одним словом, знайдемо Кромвеля, який удруге з'явився на Русі, який був не менш честолюбний, хоробрий та спритний, ніж король у Англії» [5].

У вітчизняній історіографії осмислення ролі Б. Хмельницького як вождя українського народу в боротьбі за створення самостійної держави, започаткував на межі XVIII–XIX ст. анонімний автор «Історії Русів». На його думку, заслуга гетьмана в успішному розвитку національно-визвольних змагань середини XVII ст. була винятково важливою: «Таких людей провидіння Боже віками тільки породжує в людстві для особливих його намірів і призначень. Він, мавши незвичайний розум, був вельми добродушний і справедливий, у справах національних — досконалий політик, а на війні — безстрашний і заповзятий вождь. Отчизну свою і народ так любив, що спокоєм своїм, здоров'ям і самим життям завше йому жертвував без найменшого нарікання. Словом сказати, був найліпший у народі верховний начальник, а у війську безприкладний вождь» [6].

Погляди цього автора справили помітний вплив на оцінку Б. Хмельницького Д. Бантиш-Каменським та М. Маркевичем. Так, перший із них намагався показати гетьмана не лише хоробрим полководцем, мудрим політиком, але й «великим мужем, ім'я якого обезсмертнено діями на благо Вітчизни» [7].

У середині XIX ст. М. Максимович започаткував народницький напрям Хмельниччини, де головним і єдиним критерієм при оцінці історичних явищ були «інтерес трудового народу, народна воля і народний добробут», а сам Б. Хмельницький «починаючи з 1648 р., вів послідовну боротьбу за возз'єднання Русі, успішно завершену Переяславською радою 1654 р.» [8].

Перша спеціальна праця (у трьох томах) в українській науці, присвячена життю та діяльності гетьмана Богдана-Зиновія, з'явилася завдяки історику М. Костомарову. Він не дав чіткої оцінки діяльності Хмельницького: постать гетьмана була затьмарена образом стихійного народного руху, яким була, на думку Костомарова, ціла доба Хмельниччини. Вчений намагався представити Хмельницького як діяча «возсоединенія» Русі, а коли познайомився з матеріалами про турецьке підданство гетьмана, то змінив свій погляд щодо нього і зазначав, що Хмельницький пішов «кривим шляхом», став зрадником і кривоприсяжником. Безперечним досягненням автора є висвітлення впливу геополітичного фактору на прийняття Б. Хмельницьким тих чи інших рішень [9].

Інший відомий дослідник В. Антонович оцінював постать гетьмана неоднозначно, показуючи його, з одного боку, послідовним виразни-

ком загальнонародних інтересів, з іншого — він закидав йому повну недотепність у політичних справах, відсутність планів державного будівництва, захист вузькостанових (козацьких) інтересів тощо [10]. Аналогічної думки дотримувався і автор «Історії України-Русі» М. Аркас, який зауважував: «Хмельницький, вирятувавши Україну з-під польської кормиги, віддав її під московську. З усього знати, що, не знаючи, куди його вдатися та як краще зробити?» [11, с. 242]. На думку ж М. Драгоманова, Б. Хмельницький кидався і сюди, і туди від Москви до зносин із шведами, волохами та семигородським королем, через складність політичних обставин, в яких доводилося діяти гетьману.

Різко негативно оцінював діяльність Б. Хмельницького П. Куліш. Так, у своїх працях «История воссоединения Руси», «Отпадение Малороссии от Польши (1340–1654)» автор вказує на політичні помилки Б. Хмельницького. П. Куліш розглядав народ і козаків як руйнівну, деструктивну силу, котра нищила здобутки, яких досягала провідна верства — козацька старшина, гетьмани. П. Куліш вбачав у національно-визвольній війні «величезну катастрофу, що в ній спустошуюча сила, варварство виступили супроти продуктивної сили, цивілізації» [12].

Несхвальну характеристику політиці Б. Хмельницького подає у своїй праці й П. Буцінський.

Російські дослідники Г. Карпов, М. Коялович, В. Ключевський, М. Павліщев, С. Соловйов, В. Яковенко та інші розглядали події середини XVII ст. лише під кутом зору боротьби проти польського гноблення, за «возз'єднання Русі», при цьому по-різному характеризуючи внесок особи Б. Хмельницького у її розвиток. Якщо Г. Карпов вбачав у ньому визначного політика й полководця, то В. Ключевський зобразив його безпринципним діячем із пересічним політичним розумом, а В. Яковенко — «хитрим і підступним козаком, котрий присягав, зраджував, знову присягав і так без кінця» [13].

З кінця XIX ст., за визначенням Д. Дорошенка, розпочався новий період у дослідженні Хмельниччини, який до початку 30-х років XX ст. відзначився блискучим творчим доробком. Саме у цей час в історіографії починає утверджуватись державницька школа, представники якої вперше розкрили суть політичної діяльності Б. Хмельницького як творця національної держави.

В. Барвінський, І. Кананін, І. Новицький — вчені народницького напряму — зробили спробу висвітлити ставлення гетьмана до селян-

ського руху в різних регіонах України. Найвідоміший представник цього напряму — М. Грушевський ґрунтовно дослідив постать гетьмана [14]. Позаяк М. Грушевський писав сучасну за формою та змістом національну історію, то в його праці відбулося переосмислення «епохи Хмельниччини» [15, с. 32-43]. Що ж до оцінки відомим істориком особи самого Б. Хмельницького, то вона виглядає досить суперечливою. З одного боку, дослідник зображував гетьмана як найталановитішого полководця, гнучкого і далекоглядного дипломата, а з іншого — закидав йому проведення політики «півслів і півділа; відсутність цілеспрямованості й твердості, фатальні помилки, запровадження своєї влади ціною страшних жертв» [14].

На початку XX ст. вагомий внесок у дослідження державотворчої діяльності Б. Хмельницького зробили праці С. Томашівського, Д. Донцова. Творцем державницької концепції став В. Липинський. Він мав змогу працювати з віднайденими, раніше невідомими матеріалами іноземних архівів, завдяки яким діяльність гетьмана відкрилася у зовсім новому світлі. У діях гетьмана та його планах В. Липинський угледів свідоме намагання відновити українську державність в усій її широті. Історик довів винятково важливе значення Б. Хмельницького в піднесенні національної революції, процесі формування української аристократії, звернув увагу на його прагнення запровадити спадкоємний гетьманат [16].

Державотворчу діяльність Б. Хмельницького вивчали М. Кордуба, О. Терлецький, І. Крип'якевич, Л. Окиншевич, М. Слабченко, а також Д. Олянчин, А. Яковлів.

Із перемогою більшовицького режиму в Україні розпочалося утвердження радянської школи в історіографії. З середини 20-х років XX ст. поширюється концепція М. Покровського, який характеризував Національно-визвольну війну як козацьку революцію. При цьому організаторська та керівна роль Б. Хмельницького у цій боротьбі нівелювалася та недооцінювалася.

Єдиною працею того часу, в якій діяльність Б. Хмельницького висвітлювалася через призму процесу розбудови козацької держави, була наукова розвідка В. Пічети.

Негативну роль у розвитку радянської історіографії Хмельниччини відіграли опубліковані у 1954 р. «Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654–1954 рр.)». Вони, певна річ, на десятки років визначили напрями, підходи, коло дозволених акцентів щодо висвітлення

події самої війни та ролі у ній Б. Хмельницького. У радянській історіографії 1950–1980-х рр. міцно утвердилася концепція, за якою суть Національно-визвольної війни зводилась до боротьби українського народу проти гніту польської шляхти та за «возз'єднання з Росією», що увінчалася в 1654 р. рішенням Переяславської ради. Істотного перекручення зазнала характеристика гетьмана, про якого створився міф як про палкого поборника «возз'єднання братніх народів» і водночас замовчувалася його державотворча роль. Український народ прагнув не лише звільнитися від іноземного поневолення, а й створити власну незалежну державу в межах усіх етнічно-українських земель.

З кінця 1980-х років і дотепер в українській історіографії почався новий період у дослідженні Національно-визвольної війни. Він визначився різким зростанням інтересу до питань державного будівництва та ролі у ньому Б. Хмельницького. Студіювання В. Смолія, В. Степанкова, М. Брайчевського, С. Заремби, В. Борисенка, В. Сергійчука відкрили сприятливу перспективу для об'єктивної оцінки постаті гетьмана та його ролі в історичній долі України.

Список джерел і літератури

1. Вечерський В. Гетьманські столиці України. Київ : Наш час, 2008. 317 с.
2. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ : Генеза, 1997. 380 с.
3. Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет. Київ : Либідь, 1995. 622 с.
4. Герасименко Н. Олександр Лазаревський: життя і творчість (1832–1902 рр.). Київ, 2012. 180 с.
5. Шевальє П. Історія війни козаків проти Польщі. Київ : Томіріс, 1993. 224 с.
6. Історія Русів. Український переклад Івана Драча. Київ, 2019. 320 с.
7. Бантыш-Каменский Д. История Малой России. Киев : Час, 1993. 656 с.
8. Максимович М. Собрание сочинений. Т. 1. Киев, 1876. 847 с.
9. Костомаров М. Богдан Хмельницький: історичний нарис. Київ : Веселка, 1992. 91 с.
10. Антонович В. Б. Про козацькі часи на Україні. Київ : Дніпро, 1991. 238 с.

11. Аркас М. Історія України-Русі. Київ, 2019. 390 с.
12. Кулиш П. А. Отпадание Малороссии от Польши. Т. 1. Москва, 1888. 283 с.
13. Яковенко В. И. Богдан Хмельницкий, его жизнь и общественная деятельность. Москва, 1894. 96 с.
14. Грушевський М. Хмельницький і Хмельниччина. Львів, 1990. 421 с.
15. Яневський Д. Проект «Україна». Відомі історії нашої держави. Харків : Фоліо, 2017. 288 с.
16. Липинський В. Україна на переломі 1657–1659 рр. Т. 3. Відень, 1920. 304 с.

Бегларян Карен
(ХНУ імені В. Н. Каразіна)

КАТОЛИЦЬКИЙ МОНАСТИРСЬКИЙ КОМПЛЕКС У КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ ЛЮБЕШОВА

Історія Любешова особливо цікава, оскільки містечко розташоване на перехресті етнічних кордонів трьох народів — польського, українського та білоруського, двох релігій — католицької та православної. У різні часи територія належала різним державам. Міжетнічні та культурні зв'язки створили унікальний комплекс пам'яток, розташованих у національному природному парку «Прип'ять-Стохід». У часи, коли сучасна Волинська область входила до складу Речі Посполитої, переважав католицизм, а богослужіння здійснювались у костелах. Одним із таких є католицький монастирський комплекс з давніми келіями піярів і капуцинів, що розташований у Любешові.

Мета дослідження полягає у висвітленні історії костелу в контексті історії Любешова. Костел протягом свого існування був центром культурного та інтелектуального життя в місті. Сьогодні він не втратив свою функцію. Підтвердженням цього є огляд діяльності найвидатніших випускників школи піярів, яка працює при костелі, і людей, пов'язаних з ним.

Новизна полягає в комплексному аналізі історії Любешівського католицького костелу в минулому та сьогодні.

У роботі використано історико-генетичний, історико-типологічний, хронологічний, історико-системний методи.

Основу складають такі джерела: «Декрет о разделе имений Ольбяза, Любешова, Бискупича и Росного с селами между М. Доркгевичем и Я. Довойновичем», В. Макарчук «Государственно-территориальный статус западно-украинских земель в период Второй мировой войны», В. Пазднякоў «Дольскія. Вялікае Княства Літоўскае».

В історіографії звертаємо увагу, перш за все, на дослідження біографій видатних випускників шкіл Любешовського костелу: Л. Островер «Тадеуш Костюшко», Л. Войтович «Сапіги».

Основними проблемами є визначення хронології історії костелу: часу будування; «темні періоди», коли будівлю костелу і шкіл використовували не за призначенням; визначення костелу як культурного центру життя міста; сучасного стану будівлі.

У ході дослідження було виявлено, що костел побудований у 1684 році литовським маршалом Яном Кароль Дольським. Спочатку він належав ордену піярів, при якому була відкрита школа, а згодом його передано ордену капуцинів. Обґрунтуванням тези про культурну роль костелу є огляд освітньої та навчальної діяльності. Також подані короткі відомості про найвизначніших випускників, серед яких є діячі світового масштабу. «Темними часами» для костелу були роки з 1817 по 1832. Пройдений шлях від пожежі до відбудовування та ліквідації урядом Російської імперії. У радянські часи будівля костелу також використовувалася не за призначенням через атеїстичну політику держави.

Зараз костел реконструйовано і він є діючим. Стан келій та будівлі колишніх монастирських шкіл знаходяться у значно гіршому стані. Донедавна другий поверх келій монастиря піярів був місцем розташування редакції місцевої газети «Нове життя», але зараз ця старовинна пам'ятка частково зруйнована та потребує реставрації.

Бондаренко Анастасія
(ХНУ імені В. Н. Каразіна)

СТРАТЕГІЇ ПЕРЕЙМЕНУВАННЯ ВУЛИЦЬ ЗАПОРІЖЖЯ У МЕЖАХ ВИКОНАННЯ «ДЕКОМУНІЗАЦІЙНОГО ЗАКОНУ»

Наукова проблематика доповіді полягає у встановленні особливостей перейменування вулиць Запоріжжя в межах виконання вимог За-

кону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Її актуальність обумовлена широким обговоренням проблеми серед містян Запоріжжя, а саме неповним розумінням особливостей вибору назв вулиць.

Згідно з розпорядженням мера Запоріжжя В. Буряка «Про виконання закону України від 9.04.2015 № 317-VIII про перейменування топонімів міського підпорядкування і демонтаж об'єктів монументального мистецтва» та довідником і бібліографічними списками про вулиці, провулки, проспекти, бульвари та майдани «Вулиці Запоріжжя — дзеркало історії» (укладач В. І. Шевченко) станом на сьогодні в Запоріжжі перейменовано більш ніж 100 міських назв: 3 міські адміністративні райони, 96 вулиць, 3 провулки, 2 проспекти, 2 площі, 2 парки і 2 сквери, а також дамба. Нові назви було визначено з урахуванням думки запоріжців і спеціально створеної експертної групи.

Під перейменування потрапили топоніми, назви яких були безпосередньо пов'язані з радянським минулим країни. Так, Жовтневий район міста став Олександрівським, Орджонікідзевський — Вознесенівським, а Ленінський — Дніпровським. Натомість, деяким вулицям повернули старі історичні назви: вулиця Чекістів знов стала Троїцькою, Грязнова — Кріпосною, Анголенка — Базарною; а деякі названі на честь запоріжців-воїнів, що загинули під час АТО: Івана Завади, Івана Гутник-Залужного, на честь видатних українських вчених і громадських діячів минулого і сучасності: Василя Сергієнка, Богдана Ступки, академіка Амосова, професора Толока, інженера Преображенського, Петра Ребра, Анатолія Чабаненка, Панаса Саксаганського, Миколи Хвильового. Низку вулиць нині увічнюють імена колишніх градоначальників міста: Фелікса Мовчановського, Павла Захар'їна, сквер Валентина Яланського. Традиційно, частині топонімів було присвоєно символічні назви, пов'язані з козацькою спадщиною Запорізького краю: Кошова, Козацьких гетьманів, гетьмана Івана Самойловича, Івана Мазепи, Вільного козацтва, Гетьманська. Низка вулиць набула нейтрально забарвлених назв: Базарна, Поштова, Малинова, Фортечна, Шкільна, Тепла, Світла, Приватна, Успішна, Ялинкова, Зорепадна, Сімейна, Привітна, Оздоровча, Мальв, Волошкова, провулок Охайний… А також церковно-релігійні: Соборний, Благовіщенська, Парафіяльна, Покровська, Троїцька.

З цього виходить, що принципово нових для Запоріжжя топонімів за час дії розпорядження про виконання Закону України «Про декомунізацію…» набагато більше, ніж повернень старих назв. І хоча думка містян при виборі назв враховувалась, основна відповідальність за затвердження їх покладалася на депутатів міськради. Погляди експертів спеціальної комісії та запоріжців не завжди збігались, тому цікаво, що на сесії народні обранці часто голосували за варіант, підтриманий спочатку мешканцями певних районів Запоріжжя.

Можна дійти висновку, що процес декомунізації в Запоріжжі за рахунок перейменування топонімів спирався на вибір принципово нових назв для вулиць, провулків, бульварів, скверів та проспектів, що відображають актуальні сторони сьогодення (імена сучасних українських діячів, загиблих воїнів АТО тощо) і повернення незначної кількості старих олександрівських назв.

Васильев Дмитрий
(ВГУ имени П. М. Машерова, Республика Беларусь)

КУЛЬТУРНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНЫЙ МАРШРУТ ПО ПРАВОСЛАВНЫМ ХРАМАМ КАМЕНЕЦКОГО РАЙОНА

Проблема изучения памятников архитектуры имеет важное научное значение. Среди них особое место занимают православные храмы, которые представляют собой культовые сооружения, предназначенные для совершения богослужений. В то же время они являются неотъемлемой частью историко-культурного наследия Беларуси. Включение их в туристическое использование способствует раскрытию представления о мироздании, развитию образования, науки и культуры белорусского народа.

На территории Брестской области сохранилось множество уникальных церквей. В Каменецком районе можно встретить храмы, история которых начинает отсчет со времен Великого Княжества Литовского, Речи Посполитой, Российской империи, Союза Советских Социалистических Республик. По данным объектам нами разработан туристический маршрут.

Продолжительность экскурсии: 7 часов.

Протяженность маршрута: 71 км.

Способ передвижения: автобусный.

Стоимость экскурсии на 1 человека составит 21.4 BYN. В стоимость включен проезд в автобусе, услуги гида и питание (группа — 15 человек).

Реализация маршрута. В 08:30 мы доберемся трансфером из Бреста в деревню Токари. Дорога займет около 1 часа. Примерно в 09:30 мы будем возле первого объекта нашего маршрута.

Это храм Святого Архангела Михаила, расположенный в центре деревни Токари. Существует предположение, что ранее на этом месте существовала церковь, которую построили еще в XV–XVI столетиях. Это обосновано тем, что «паны Токарские» в 1592 году передали храму землю. Позднее эта территория была переведена в Унию [1]. Храму придает особую архитектурную выразительность звонница. Ее фронтальный арочный проем заполнен иконой «Святой Михаил». Церковь является памятником деревянного народного зодчества республиканского значения [2, с. 392]. На экскурсию и осмотр храма отводится 30 минут.

А теперь мы проедем к следующему объекту, который находится в 20,3 км от этого места. Это — Варваринская церковь, расположенная в селе Суходол. Она относится к XIX веку, но была построена несколько позднее, чем Михайловская в Токарях (прибытие в 10:20). Церковь Варвары Великомученицы возведена в период между 1863 и 1869 годами [3]. Существует легенда о строительстве храма. Она гласит, что на этом месте когда-то находилась корчма, которая давала большие доходы. Но имелись и отрицательные стороны в этом бизнесе. Все деньги, полученные за трудовой день, мужчины тратили в корчме. Ночью, когда хозяин заведения уехал, женщины сожгли корчму. Спустя некоторое время на родину (в это село) приехал из США Ю. И. Дубяга, с предложением о постройке на этом месте церкви. На его средства и ряда других жителей в конце 1860-х годов построили каменный храм в честь святого преподобного Иосифа Песнописца. В конце XX века церковь была реконструирована. 19 сентября 1992 года после освящения, она стала именоваться в честь Святой Великомученицы Варвары. Храм является памятником архитектуры с элементами барокко и ретроспективно-русского стиля регионального значения [3]. На экскурсию и осмотр отведено 30 минут.

На территории Каменецкого района можно встретить храмы, относящиеся к более позднему периоду — XX столетию. Ярким приме-

ром является церковь Казанской иконы Божией Матери в деревне Рожковка. Она находится в 27,8 км от села Суходол, куда мы и направляемся (прибытие в 10:50). Строительство храма было начато в 1942 году с разрешения немецкого командования. Толчком к постройке послужило сожжение церкви в деревне Белая, а также попытка старосты деревни отвлечь внимание карателей от местных жителей, оказывающих помощь партизанам [4].

Спустя некоторое время нацистам стало известно, что жители Рожковки поддерживают связь с партизанами. Из-за этого деревня вместе с местными жителями подлежала уничтожению. Когда жители деревни стояли на краю вырытой ними ямы и молились, поблизости летел немецкий самолет. В самолете находился майор Хербст. По преданию, он увидел в небе Деву Марию. От нее он получил указание заступиться за людей, обреченных на гибель. Немец полетел в штаб и смог добиться отмены приговора, вернувшись в деревню уже с амнистией. Церковь Рожковской иконы Божией Матери является памятником республиканского значения [4].На экскурсию и осмотр церкви туристами отведено 45 минут.

В 9,3 км отсюда находится одна из наиболее древних церквей Каменецкой земли, относящаяся к XVIII веку. Это Преображенский храм, расположенный в агрогородке Дмитровичи (прибытие в 11:50). Храм был сооружен на пожертвования местных жителей в 1786 году. Согласно мнению некоторых источников, он был построен на основе храма, действующего на этом месте до 1740 года [5]. Церковь имела статус униатской. Когда прекратилось действие Брестской церковной унии, храм вошел в состав Литовской православной епархии. Церковь является памятником деревянного народного зодчества республиканского значения [6]. На экскурсию и самостоятельный осмотр отводится 35 минут.

Заключительным объектом является церковь Святого Симеона в городе Каменце. Он находится в 13,4 км от деревни Дмитровичи (прибытие в 12:40). Первое упоминание о церкви, возведенной на холме в центре Каменца, относится к 1276 году. Церковь носила название Благовещенской и была построена Волынским князем Владимиром Васильковичем [7]. Позднее храм прошел несколько этапов перестройки. В XVI веке была построена деревянная церковь, названная именем преподобного Симеона Столпника. В 60-е годы XVIII века соорудили новый храм. А весной 1914 года была построена церковь

из камня в честь трехсотлетия рода Романовых. Субсидии на постройку храма выделил император Николай II по официальной просьбе священника Льва Паевского. Симеоновская церковь является памятником архитектуры ретроспективно-русского стиля [8; 9; 10]. На экскурсию и осмотр храма отведено 50 мин.

После окончания экскурсии мы направляемся на обед в ресторан «Белая Вежа». Обслуживание организовано по методу «А парт» (сделан предварительный заказ на 13:40).

Таким образом, на территории Каменецкого района туристы смогут посетить Михайловскую и Варваринскую церкви в деревнях Токари и Суходол, относящиеся к XIX веку; храм Рожковской иконы Божией Матери, известный случаем явления Девы Марии, которая спасла жителей деревни Рожковка от гибели. Большой культурно-познавательный интерес представляют один из старейших храмов Каменецкой земли — Преображенская церковь, датируемая XVIII столетием и прошедшая несколько этапов перестройки, неоднократно переименованная церковь Святого Симеона.

Список источников и литературы

1. Церковь Святого Архангела Михаила | деревня Токари Брестская область. URL: https://www.radzima.org/ru/object/641.html (дата обращения: 01.12.2019).
2. Кулагін А. М. Праваслаўныя храмы Беларусі: Энцыкл. давед. / маст. З. Э. Герасімовіч, У. П. Свентахоўскі. Мінск : БелЭн, 2007. 656 с.
3. http://kamlib.by/. URL: http://www.kamlib.by/literary_district/the-temples/Syxodol.php (дата обращения: 01.12.2019).
4. http://kamlib.by/. URL: http://kamlib.by/literary_district/the-temples/Rozkovka.php (дата обращения: 01.12.2019).
5. Храмы Благочиния — Каменецкое Благочиние. URL: каменецкое-благочиние.бел/благочиние (дата обращения: 01.12.2019).
6. Церковь Преображения Господня | деревня Дмитровичи Брестская область. URL: https://www.radzima.org/ru/object/590.html. (дата обращения: 01.12.2019).
7. Каменецкий Симеоновский храм — Древо. URL: https://drevo-info.ru/articles/16804.html. (дата обращения: 01.12.2019).

8. Свято-Симеоновская церковь — Каменетчина туристическая. URL: http://www.kamenec-tour.by/putevoditel/57-istoriko-kulturnoe-nasledie/pamyatniki-arkhitektury/252-svyato-simeonovskaya-tserkov.html. (дата обращения: 01.12.2019).
9. Каменец | Церковь Симеона Столпника. URL: http://sobory.ru/article/?object=09598. (дата обращения: 01.12.2019).
10. Симеоновская церковь в Каменце — Каменец — Беларусь в лучшем виде. URL: https://kamenets.by/simeonovskaya-tserkov-v-kamentse/. (дата обращения: 01.12.2019).

Гіль Олена
(ХНУ імені В. Н. Каразіна)

ПЕРШИЙ У СПИСКУ ЗАГИБЛИХ КОСМОНАВТІВ: ПАМ'ЯТЬ ПРО ХАРКІВ'ЯНИНА В. В. БОНДАРЕНКА У РІДНОМУ МІСТІ

Становлення космонавтики як науки почалося задовго до першого польоту людини в космос. Багато харківських підприємств працювали у космічній галузі. З нашим містом по-різному пов'язані більш ніж 30 космонавтів — хтось родом з Харківщини, хтось вчився чи працював тут. І цей список відкриває ім'я В. Бондаренка, який трагічно загинув під час підготовки до першого космічного польоту.

Актуальність теми дослідження полягає у заповненні прогалин у знанні історії ролі рідного краю щодо становлення космонавтики, важливості продовження розвитку космічної галузі в нашому регіоні. Основним методом дослідження став історико-біографічний, джерелами виступили особові документи та спогади про В. В. Бондаренка.

Валентин Бондаренко народився 16 лютого 1937 р. Хлопець із матір'ю — Ольгою Іванівною і старшим братом Анатолієм пережили 2 роки окупації у Харкові під час Другої світової війни. У 1944 році він пішов до школи, починаючи з 9 класу паралельно навчався у Харківському обласному аероклубі. У 1954 році В. Бондаренко закінчив чоловічу середню школу № 93 та відділення пілотів Харківського обласного аероклубу.

Після закінчення військового училища льотчиків перебував на службі у Прибалтиці. З атестаційного листа льотчика-винищувача: «Працьо-

витий. Літати любить. Літає сміливо, грамотно, упевнено». У 1960 році з 3500 претендентів був зарахований до першого загону космонавтів СРСР.

Космонавт П. Попович у своїх спогадах писав, що Валентин був доброзичливим і веселим. Його ласкаво називали «Дзвіночок». Він дуже добре співав, любив грати у футбол і був найкращим тенісистом у загоні.

Бондаренко трагічно загинув під час тренувань у сурдобарокамері, встигнув попросити нікого не звинувачувати в тому, що трапилось. Похований на Пилипівському цвинтарі у місті Харкові.

Нагороджений орденом Червоної зірки (посмертно).

Ім'ям В. Бондаренка названо один з кратерів Місяця, який знаходиться між кратерами Ціолковського та Гагаріна (затверджено Міжнародним астрономічним союзом 1991 року). На мисі Канаверал (США) встановлена стела зі списком загиблих астронавтів, і першим там стоїть ім'я В. В. Бондаренка.

Родина В. Бондаренка мешкала у Харкові за адресою: провулок Герцена, 15. 1995 року з ініціативи мешканців міста цей провулок було перейменовано на провулок В. Бондаренка та встановлено меморіальну дошку на будинку № 15.

У липні 2013 р. з ініціативи директора харківського планетарію Г. Железняка та учнів школи № 93, де навчався В. Бондаренко, навчальному закладу було присвоєне його ім'я. 16 лютого 2017 р. у школі № 93 було відкрито музей на честь 80-ти річчя Валентина Бондаренка. У ньому в скляних шафах представлені копії документів, фотографій, військова сорочка Валентина, друковані видання, творчі роботи учнів на тему: «Космос» тощо. У музеї виступала директор планетарію Г. Железняк. Голова ради ветеранів космодромів Байконур, Плесецьк і Капустин Яр П. Струщенко передав для шкільного музею експонати, пов'язані з В. Бондаренком.

Ільїн Вадим
(ХНМУ)

МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ХАРКІВСЬКИХ ЛІКАРІВ У 1945–1991 РОКАХ

Дослідження матеріального становища харківських медиків розкриває проблему функціонування радянської системи охорони здоров'я крізь краєзнавчий вимір.

СРСР посідав перше місце у світі за кількістю медичних кадрів. Яким був зв'язок між масовістю лікарів та їхніми заробітками? Наприкінці сталінської доби зарплатня керівників охорони здоров'я Харкова становила 600-1300 руб., середнього медперсоналу — 300-450 руб., молодшого — 100-300 руб. У 1952 р. лікарі отримували близько 700 руб. (за 674 руб. середньої зарплатні в СРСР). М. Амосов, який планував перевестися на роботу до Харкова, а тоді працював головним хірургом Брянської обласної лікарні, отримував 1000 руб., а з 1950 р. — до 3000 руб. Той заробіток дозволив йому купити автомобіль. Таку ж зарплатню (300 пореформених руб.) у 1980-ті рр. отримував керівник охорони здоров'я Харкова В. Реміняк. Для порівняння, стільки ж заробляли кваліфіковані робітники промисловості.

На середину 1960-х рр. зарплатня переважної більшості працівників Харківського міськздороввідділу (90 %) не перевищувала 100 руб. Причому, багато працівників мали до 60 руб., тобто, в межах мінімуму, який починався з 40 руб. Таким чином, зарплатня близько 70 % працівників районних відділів охорони здоров'я перевищувала прожитковий мінімум, але не досягала середньої зарплатні в УРСР.

Середньомісячна зарплатня в Україні 1990 р. становила 244 руб. Лікарі Першої міської клінічної лікарні отримували 140 руб., медсестри — 100 руб., санітарки — 85 руб. Хліб тоді коштував 14-28 коп., м'ясо — 3-5 руб./кг, масло — 3,4 руб./кг. З огляду на дефіцит, реальні ціни були значно вищими, як і реальні заробітки медпрацівників, які за рівнем добробуту вийшли на третє місце в СРСР після працівників торгівлі та кооператорів.

За обмежених матеріальних можливостей логічним було призупинити подальше нарощення кількості посад й збільшити зарплатню наявним лікарям. Це зробили в середині 1960-х рр. Наступним кроком стало укрупнення медзакладів.

1990 р. в Харкові стартувала реформа охорони здоров'я, що передбачала зміну принципів нарахування зарплатні медикам. Дільничні лікарі укладали договори з адміністрацією закладів, й мали змогу щомісяця отримувати премії із залишку фонду зарплатні, якщо відсоток успішно пролікованих ними хворих був вищим, ніж середній показник по закладу.

Протягом 1940–80-х рр. розміри зарплатні харківських медиків залишалися сталими з тенденцією до зростання. Нарікання лікарів на низькі заробітки порівняно з доходами американських колег не враховували більшого навантаження й кваліфікації закордонних фахівців та спрямування приватної медицини. Справді низькооплачуваною була важка праця молодших і середніх медпрацівників. Втім, й вона значно зросла, а мінімальна зарплатня компенсувала витрати на харчування, комунальну платню, проїзд. Проблемою, від якої потерпали усі лікарі, було незадовільне житлове забезпечення.

Масова підготовка лікарів для забезпечення принципу загальнодоступної допомоги зумовлювала відносно низькі зарплатні в галузі. Обидва фактори спричиняли неукомплектованість посад і низьке навантаження, яке радянські медики, втім, мали можливість добрати за рахунок сумісництва. Завдяки прив'язці розміру зарплатні до результатів праці, наприкінці існування СРСР чи не вперше вдалося знайти баланс між матеріальними інтересами лікарів й забезпеченням принципів загальності, безкоштовності, профілактики й плановості меддопомоги.

Ісаєва Анна
(ХНУ імені В. Н. Каразіна)

ВПЛИВ МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ОБРАЗ ГУБЕРНСЬКИХ МІСТ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.

Модернізація міст України пов'язана з колонізацією нових територій, урбанізацією, індустріалізацією, змінами соціального устрою та економічним розвитком. Слід зазначити, що модерні творення українських земель суттєво розрізнялися в окремих регіонах. Українські землі другої половини XIX – початку XX ст. були поділені між Австро-Угор-

ською та Російською імперіями. Починаючи з другої половини XIX ст., на цих територіях йшло активне проникнення процесів модернізації в усі сфери життя суспільства, зокрема, й губернських міст. Під час дослідження було проведено аналіз листівок з образами Харкова, Одеси та Катеринослава. Метою є дослідити спільні та відмінні аспекти репрезентації міст на матеріалах листівок. Як простір цих міст змінювався під впливом модернізації?

Листівка — це документ ізографічного типу, зміст якого зафіксовано у вигляді зменшеного, збільшеного або реального зображення зовнішніх характеристик об'єкту.

Для проведення дослідження було сформовано базу даних листівок, яка містить 150 найменувань. Дана сукупність не є генеральною вибіркою та залишає питання репрезентативності відкритим. Проте, дослідження було спрямоване не на встановлення кількості, а на фіксування окремих маркерів модернізації губернських міст наприкінці XIX — на початку XX ст., що потрапили на листівки того часу.

В історіографії зазначене дослідницьке завдання ставиться вперше. Дослідження спирається на роботи Дж. Елкінса, П. Вірільйо про візуальний поворот і К. Лінча, Л. Замятіна, які досліджували зміни образу міського простору. Також велике значення має робота «Від мурів до бульварів: творення модерного міста в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.)».

35 листівок зображають Харків і результати модернізаційних процесів. Видавці листівок репрезентували Харків як класичне, аристократичне місто. На його листівках в основному представлені центральні вулиці та місця, які мали символічне значення. На них можна простежити такі модерні зміни: вуличне освітлення, автомобілі, громадський електротранспорт, нові елементи інфраструктури, будівлі в стилі модерн тощо. 45 листівок зображають Одесу та результати модернізаційних процесів. На більшості листівок — морські сюжети, на яких елементи міського простору відсутні. Попри це, на таких зображеннях наявні маркери модерності характерні лише для цієї місцевості: яхти, пароплави тощо. Тобто видавці формували образ Одеси як міста-курорту, міста-порту. 36 листівок зображають Катеринослав і результати модернізаційних процесів. Катеринослав в порівнянні з Харковом та Одесою репрезентується досить стримано. Більшість листівок має зображення однієї центральної вулиці та центрального парку. Серед елементів модерності переважають вуличне освітлення та елементи інфраструктури.

В базі даних є листівки Харкова, Одеси та Катеринослава, в сюжети яких не потрапили елементи модерності. Вони мають велике значення, оскільки представляють контрольну групу для аналізу та виявлення модерних ознак.

Кейс Серафима
(ХНУ імені В. Н. Каразіна)

КРИМСЬКІ СЮЖЕТИ В ТВОРЧОСТІ І. І. БАЗИЛЕВСЬКОГО

Кожна епоха вносить певні зміни, кожен художник, набуваючи художньої майстерності, створює притаманну йому манеру. Продовжуючи художні традиції минулого, митець вписує в історію розвитку мистецтва нові сторінки. Вивчення творчості сучасних митців є таким же актуальним, як і вивчення художників попередніх епох. В сучасному образотворчому мистецтві багато майстрів пензля, які заслуговують не лише на споглядання їх творів, але й на глибокий всебічний аналіз їхньої творчості. Серед них — постать українського живописця, графіка, скульптора, поета Івана Івановича Базилевського. Його художня та громадська діяльність викликає великий інтерес, тому всебічне вивчення його творчості та впливу на формування культурно-мистецького простору не лише в місті Краматорську, де постійно проживає митець, але й загальноукраїнського, є актуальним.

Іван Іванович Базилевський (нар. 1935) — видатна непересічна особистість, член Національної Спілки художників України з 1991 року, Почесний громадянин міста Краматорська з 2013 року.

В формуванні та становленні життєвих і творчих поглядів І. І. Базилевського велику роль відіграли кримські сюжети. Кримській півострів виховав у ньому світле відношення до природи та прагнення до мистецтва. Дитинство І. І. Базилевського проходило в душевній єдності з кримською природою, яскравим доказом цього слугують живописні твори художника.

В доповіді робиться спроба дослідити кримські сюжети в творчості І. І. Базилевського, що дозволить усвідомити його внесок у мистецьку спадщину України і розкрити різні грані його творчості та громадської діяльності, а також доторкнутися до світу глибокої та світлої душі людини.

Історіографію даної роботи склали публікації авторів, які зосереджують увагу на характеристиці творчого доробку художника. Кримському періоду творчості Івана Івановича приділяють увагу в своїх працях такі автори, як Галаган, Котлярова, Пашко, Плуталов та ін.

Джерельною базою дослідження стали творчі роботи автора. Зокрема, це художні твори, що зберігаються в музеях, а також в майстерні художника, та опубліковані роботи митця в каталогах спільних і персональних виставок художників, альбоми. Суттєву допомогу в опрацюванні та вивченні теми надали усні спогади, рукопис його щоденника та фото художника.

При дослідженні використовувалися загальнонаукові методи аналізу та синтезу, а також спеціальні методи дослідження: історико-генетичний, історико-порівняльний та історико-типологічний; спеціальні методи мистецтвознавчого дослідження: опису, аналізу, інтерпретації. Застосовувалися візуальний та стилістичний методи.

Проведений аналіз дозволив зробити висновок, що життя художника Івана Базилевського в усіх сферах нерозривно пов'язане з Кримським півостровом. Життєві погляди, які формувалися саме там, стали основними в його житті та творчості. І. І. Базилевський згадує себе нерозривно з кримською природою, яка виховувала та збагачувала його внутрішній світ.

Коновал Інна
(НДУ імені Миколи Гоголя)

ЕМОТИВНО-ОЦІННИЙ АСПЕКТ ХУДОЖНЬОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

Дослідження оцінності та емотивності мовних засобів впливають на розвиток лінгвістичних напрямків та оновленого підходу до розгляду ідіолекту художніх митців. В основі досліджуваних феноменів містяться способи й засоби вербалізації людських емоцій. Вони є особливою формою світосприйняття та зображення дійсності.

Сучасні мовознавці та літературознавці акцентують увагу на вираженні емоційних станів і їх номінативних компонентах. На мовному рівні емоції трансформуються в емотивність. Лінгвістичні дослідження показують, що кожному мовному рівню властивий набір

значущих елементів, які створюють функціонально-стилістичний та емоційно-експресивний ефект [1, с. 177].

Емотивна особливість мови вербально оприлюднює ставлення мовця до описуваного явища, предмета чи особи [4, с. 199]. Експресиви реалізують згадувану функцію, виражаючи психологічний стан комунікантів.

Мовна емотивність як лінгвістична категорія знаходить відображення в фразеологічних, лексико-семантичних та стилістичних ресурсах поетичної, риторичної, публіцистичної та художньої мови. Поняття емотивності лінгвістичних одиниць має певні розбіжності в трактуванні.

Питання семантики й функціоналу вербалізаторів емоційних станів опрацьовували українські та зарубіжні лінгвісти: С. Єрмоленко, Н. Лук'янова, М. Пилинська, А. Федоров, Н. Бойко, В. Чабаненко, В. Шаховський, В. Телія та інші вчені.

Головними сучасними підходами до вивчення емотивної лексики є: комунікативний (Г. Приходько, В. Шаховський), культурологічний (О. Янова, В. Школяренко), когнітивний (Л. Бєлєхова, М. Гамзюк, В. Кононенко) та психолінгвістичний (О. Потебня, О. Залевська, О. Мягкова).

Актуальність досліджуваної теми обумовлена необхідністю розгляду функцій вербалізованих емоцій художніх персонажів у лінгвокультурному й антропоцентричному вимірах.

Мета наукової роботи полягає в системному описі емотивного аспекту художнього потенціалу Олександра Довженка.

Предметом дослідження є функційно-стилістичне навантаження емотивів у мовотворчості Олександра Довженка.

Емотивно-маркований словниковий склад мови — це віддзеркалення історичних та культурних рис нації [3, с. 7]. В. Шаховський акцентує увагу на факті, що емотивна семантика мови не має конкретних лінгвістичних кордонів, бо окрема лексема в процесі комунікації може стати емотивною [2, с. 210].

Функційний потенціал вербально виражених емоцій в мовотворчості Олександра Довженка визначаємо контекстуально. Оцінюванню підлягають найрізноманітніші фрагменти довкілля: соціальні явища, людська та тваринна почуттєва сфера, зовнішність, природні явища. Проте, найважливіше функційне навантаження переноситься на стан людської свідомості, реакцію на емоційні подразники, осо-

бливості характеру та темпераменту, об'єктивованих невербальною поведінкою.

Список джерел і літератури

1. Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: Формування і розвиток категорії оцінки. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. 350 с.
2. Шаховский В. Эмотивный компонент значения и методы его описания. Волгоград : ВГПИ, 1983. 310 с.
3. Шаховский В. О лингвистике эмоций. *Язык и эмоции.* Волгоград : Перемена, 1995. С. 3-15.
4. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика: Пер. с англ. *Структурализм: за и против.* Москва : Прогресс, 1975. С. 193-230.

Лещенко Юлія, Пороло Тетяна
(ХНУ імені В. Н. Каразіна)

ОНЛАЙН-ВИСТАВКА «ВИПУСКНИКИ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ — СВОЇЙ ALMA MATER»

Цього року Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна святкує 215-у річницю від дня свого заснування. На літній практиці ми підготували проект, присвячений святкуванню 175-ї річниці Харківського державного університету імені О. М. Горького. Метою нашої роботи був пошук матеріалів, які висвітлювали традиції урочистого святкування Alma mater.

Історіографічну базу склали загальні праці з історії Харківського університету, спеціальні методичні матеріали та видання, присвячені святкуванню ювілею. Джерельною базою нашого дослідження стали матеріали радянської преси. Святкування 175-ї річниці університету знайшло широке відображення як в університетській, так і в міській пресі. Усього до бази увійшло більше 10 газет та журналів. Зокрема, це газети «Харківський університет», «Вечірній Харків», «Ленінська зміна», «Красное знамя», «Соціалістична Харківщина», журнал «Студентський меридіан». Але зазначимо, що головну увагу ми приділяли опрацюванню саме видання «Харківський університет».

Святкування 175-ї річниці університету відбувалось у 1980 році, але до цієї важливої події почали готуватися заздалегідь. З 1979 року в газеті «Харківський університет» існувала спеціальна рубрика «Сторінки історії», де розповідалися різні епізоди з історії вузу. Була створена ювілейна комісія, яка готувала святкові урочистості. Члени цієї комісії працювали над різноманітними аспектами університетського життя. У цьому ж виданні опублікована стаття «До іменин вузу», в якій був запропонований план підготовки та проведення цього свята. Планувався випуск спеціальних значків та ювілейної медалі. Також планували провести в святкові дні наукову конференцію. Втілився в життя і план щодо видання святкових листівок і значків.

29 січня 1980 року відбулося урочисте засідання Вченої ради університету, присвячене знаменній даті. 31 січня 1980 року опублікований Указ «Про нагородження Харківського державного університету імені О. М. Горького орденом Дружби народів». 12 березня у палаці культури ХЕМЗу відбулися урочисті збори, присвячені 175-річчю університету і врученню ордена Дружби народів. Після цього був святковий прийом у ректора. Зазначимо, що Почесною грамотою і Грамотою Президії Верховної ради УРСР були нагороджені працівники університету, а деяким викладачам було присвоєно почесне звання заслуженого діяча науки Української РСР.

До 175-річчя університету на другому і третьому поверхах Головного корпусу були розгорнуті планшетні експозиції, що відображали історичний шлях університету. А співробітники ЦНБ підготували ювілейну книжково-ілюстративну виставку до 175-річчя під назвою: «Найстаріший університет України». Був випущений спеціальний кольоровий випуск газети «Харківський університет», присвячений ювілею. В ньому друкували привітання від студентів, випускників та викладачів з ювілеєм їх рідного університету. Навчальному закладу присвячували поетичні рядки.

Таким чином, університет у 1980 році досягнув ще однієї іменинної грані — 175 років. На прикладі святкування цієї пам'ятної дати ми побачили, що були зміцнені та продовжені щорічні університетські традиції в День заснування університету: урочисте засідання Вченої ради, вручення престижних університетських нагород видатним вченим і проведення тематичних виставок.

Лещенко Юлія
(ХНУ імені В. Н. Каразіна)

МІСЬКИЙ ПРОСТІР ТА ОБРАЗ ХАРКОВА У ПУТІВНИКАХ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XX ст.

У першій половині XX ст. у Російській імперії та СРСР відбувалися процеси модернізації суспільства, складовою частиною яких є урбанізація. Ці процеси можна побачити і на прикладі Харкова. Простір міста та стиль життя його мешканців дещо змінюються. Ці зміни відображені у путівниках. Вони є інформативним джерелом, оскільки відображають зміни міського простору під впливом модернізаційних процесів. Вивчення путівників є актуальним у межах відтворення образу Харкова та його ідентичності.

Теоретичну базу досліджуваної нами теми заклали західноєвропейські науковці. У цьому контексті варто відмітити праці К. Лінча, М. Вебера, Л. Мамфорда, присвячені головним урбаністичним підходам до вивчення образу та простору міста. Важливим є науковий доробок В. Глазичева. Сьогодні цією проблематикою займаються історики, урбаністи та антропологи, про що свідчать ґрунтовні роботи В. Кравченка, В. Алькова, Т. Портнової, Д. Чорного.

Джерельною базою дослідження є путівники по місту. Всього до бази увійшло понад 15 путівників. Зокрема, історично-довідковий путівник О. Гусєва «Харьков: его прошлое и настоящее в рисунках и описаниях…» (1902), путівники «Харьков: путеводитель для туристов и экскурсантов» (1915), «Харьков: краткий путеводитель по столице Украины» (1932), «Провідник по історичних місцях революційних подій у Харкові» (1937). Вибір цих видань обумовлений їх структурою та стилем розповіді, які у деякій мірі формують уявлення мешканців та гостей міста про Харків як сучасний та модерний простір. Також зазнає змін формат путівників: вони стають кишеньковими, а також у них з'являються практичні поради для мандрівників, зручні маршрути для оглядин міста.

Для аналізу образу та простору міста Харкова необхідно звернутися до маркерів модерності. Дослідники виділяють наступні: розвиток транспорту та його відповідність потребам міста, розгалуженість соціальної інфраструктури, рівень благоустрою міста та ступінь індустріалізації. Ці маркери бачимо у путівниках по місту. Наприклад, О. Гусєв

зазначав: «…разбивка пустопорожних мест […] еще больше и быстро увеличивают площадь застроенной части города и на местах бывших пустырями, небольших домишек и хат, беспрерывно появляются многоэтажные здания прекрасной архитектуры и значительной величины не только на главных, но и на боковых улицах». У виданні «Харьков: путеводитель для туристов и экскурсантов» знаходимо: «Особенность Харькова — очень большое число крупных старых и молодых культурных учреждений…», «Харьков усиленно отстраивается в последние годы и за какие-нибудь десять лет вид некоторых районов резко изменился — на месте лачуг и пустырей выросли шестиэтажные каменные громады». У путівниках імперського часу Харків постає як модерний культурний центр. У виданнях 20–30-х рр. XX ст. образ міста постає наступним чином: «Октябрьская революция перестроила Харьков на колоссальный индустриальный, национально-культурный и политический центр», «Харьков — мозг Украины».

Отже, сама поява путівників є свідченням розгортання модернізаційних процесів та спробою зафіксувати втілення модерних змін, виразити міську ідентичність. Протягом першої половини XX ст. у путівниках образ Харкова постає з позиції модерного міста в сукупності з принадами та недоліками. Ми побачили, що змінюються міський простір та образ Харкова: від торгівельного осередку до культурного, наукового та промислового центру, «першої столиці».

Лопацька Марія
(ХНУ імені В. Н. Каразіна)

ІВАН СІРКО В ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ МЕРЕФ'ЯН

Актуальність доповіді обумовлена вагомістю постаті кошового отамана Запорізької Січі Івана Сірка в історичній пам'яті мешканців Мерефи і потребою з'ясувати сучасний стан знань мешканців міста про цього історичного діяча та їхнє ставлення до нього.

Основний метод дослідження — опитування. Серед 30 опитуваних респондентів були представники різних категорій:

1. Вікових: 16 р. – 24 р. (3 чоловічої статі (ч. с.), 3 жіночої статі (ж. с.); 25 р. – 35 р. (3 ч. с., 3 ж. с.); 36 р. – 45 р. (3 ч. с., 3 ж. с.); 46 р. – 54 р. (3 ч. с., 3 ж. с.); 55+ (3 ч. с., 3 ж. с.).

2. За сферою діяльності: учні/студенти — 13 %; працівники сфери обслуговування — 13 %; працівники сфери освіти — 7 %; приватні підприємці — 12 %; фрілансери — 10 %; тимчасово безробітні — 15 %; пенсіонери — 10 %; домогосподарки — 10 %; кваліфіковані фахівці — 10 %.
3. За рівнем освіти: середня освіта — 10 %; середня технічна / спеціальна — 52 %; неповна вища / вища — 38 %.
4. За місцем проживання: Мерефа — 80 %, найближчі села — 20 %.

За всю історію існування пам'ятника І. Сірку, з ним відбувалися 2 визначні події, які характеризувалися неоднозначною реакцією мереф'ян на них: зведення пам'ятника, яке тоді, 1993 р., сприйнялося не надто позитивно (місце, де зараз він стоїть, раніше було місцем братської могили воїнам-визволителям, яку перенесли) та можливим перенесенням бюсту в інше місце, яке планувалося в 2013 р., але, завдяки зусиллям активістів, цього не сталося.

З огляду на ці факти, респондентам було задано такі питання:

1. Що ви знаєте про Івана Сірка?
2. Ваше ставлення до І. Сірка?
3. Чи звертали Ви окрему увагу на постать І. Сірка у Вашому закладі навчання (якщо він розташований / був розташований в Мерефі)?
4. Чи вважаєте Ви доречним розташування пам'ятника у центрі міста та в Мерефі взагалі?
5. Питання для категорій 25+. Чи пам'ятаєте Ви, коли було зведено пам'ятник, що на його місці було до цього?
6. Питання для категорій 45+. Чи пам'ятаєте Ви свою реакцію на цю подію?

Було отримано такі результати:

1. Про те, що І. Сірко був кошовим отаманом, знали 96 % опитуваних; про те, що він організував і брав участь у походах і боях проти кримських татар і турків — 56 %; про те, що кошовий отаман є героєм картини І. Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану» — 40 %; про те, що І. Сірко, скоріше за все, не народився в Мерефі, а є її засновником — 80 %.
2. 60 % респондентів мають позитивне ставлення до І. Сірка, 40 % — нейтральне.

3. У навчальних закладах 30 % опитуваних проводилися окремі заходи та зверталася увага на постать І. Сірка, у 63 % — ні, 7 % навчалися не в Мерефі.
4. 77 % респондентів вважають доречним розташування пам'ятника в Мерефі (70 % — у центрі міста), 7 % — важко відповісти, 17 % — тільки за умови реставрації, 10 % —вважають недоречним.
5. Зі 100 % опитуваних, 80 % пам'ятають час зведення пам'ятника (позаяк досягли 25-річчя). З них 6 % не пам'ятають цю подію та не знають, що на місці пам'ятника було раніше; пам'ятають, але не знають 25 %, знають, але не пам'ятають — 21 %, пам'ятають і знають — 42 %.
6. Свою реакцію не пам'ятають 4 %, реакція була позитивною в 42 %, різко негативною — в 4 %, нейтральною — в 42 % опитуваних.

Мацулевич Евгения
(ВГУ имени П. М. Машерова, Республика Беларусь)

ПОСЛЕВОЕННАЯ ПОВСЕДНЕВНОСТЬ ЖЕНЩИН ВИТЕБЩИНЫ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА 1940-х – НАЧАЛО 1950-х гг.)

В современных исследованиях тема первых лет после Великой Отечественной войны все чаще рассматривается с позиций опыта различных социальных групп и отдельно взятых регионов, что позволяет детализировать картину послевоенного развития советских республик и СССР в целом. В то же время, исследовательское внимание к послевоенной истории отдельных областей Беларуси в проблемном поле истории повседневности представляется недостаточным. Цель настоящей работы — проанализировать положение женщин Витебщины после освобождения от нацистской оккупации и деятельность партийных и советских органов по реализации государственной политики, направленной на развитие различных сфер женской повседневности.

Война изменила демографическую ситуацию в обществе, внесла диспропорцию в соотношение мужского и женского населения. Особенно перевес женщин над мужчинами наблюдался среди

сельских жителей, которые составляли основную часть населения. В Витебской области на 1 августа 1944 г. в сельской местности удельный вес женского населения составлял 68 % от общей численности. При этом на женщин приходилось 80 % трудоспособных в возрасте от 16 до 55 лет [1, с. 272].

Утрата близких, экстремальные ситуации недоедания, жилищной неустроенности, борьбы с болезнями стали главной составляющей повседневности женщин. В условиях нехватки мужского трудоспособного населения на них легла тяжесть и ответственность по восстановлению государства после войны. Наибольший приток женского труда в промышленность наблюдался сразу после освобождения территории Беларуси от оккупации. Так, весной 1944 г. женщины составляли 61 % в промышленности Витебской области [2, с. 112]. Большинство профессий, в которых в то время были заняты женщины, ранее считались мужскими [3]. Государственный пропагандистский аппарат преподносил стремление к труду у женщин как желание быть полезными своему Отечеству, но были и другие мотивы трудовых подвигов женщин: в работе они видели возможность пережить горечь утраты [4].

В сельской местности женщины переносили на себе семена и продукты, вручную вскапывали общественные посевы в колхозах, а также широко привлекались к ручной косьбе [2, с. 111]. Чтобы мотивировать женщин к работе в колхозах, вновь возродилась тематика равноправия мужчин и женщин в колхозах [5, с. 15]. Однако на деле декларируемое равенство женщины не получали, ведь в то время, как они выполняли тяжелые работы в поле, за мужчинами закреплялись руководящие должности в сфере сельского хозяйства. По состоянию на август 1944 г. среди 2 565 председателей колхозов Витебской области было только 124 женщины [1, с. 273].

Гибель значительной части мужского населения существенным образом повлияла на институт семьи. Проблему работающих женщин, которым не с кем оставить детей, должна была решить система яслей и детских садов. Уже к концу 1944 г. в г. Витебске были восстановлены 6 детских садов с количеством детей 540 и одни детские ясли [2, с. 112]. Существующее количество детских учреждений не удовлетворяло запросов матерей, которые вынуждены были брать детей с собой на работу или оставлять дома без присмотра.

Сложившаяся демографическая ситуация требовала от партийно-государственных органов решения вопроса стимулирования

рождаемости. На законодательном уровне внимание государства направляется на обеспечение заботы о матерях, о чем свидетельствует Указ Президиума Верховного Совета СССР от 8 июля 1944 г. «Об увеличении государственной помощи беременным женщинам, многодетным и одиноким матерям, усилении охраны материнства и детства, об установлении почетного звания «Мать-героиня» и учреждении ордена «Материнская слава» и медали «Медаль материнства», дополненный 19 мая 1949 г. [6, с. 390].

Своеобразным наследием войны стало целое поколение детей-сирот. По состоянию на сентябрь 1944 г. в Витебской области было зарегистрировано 5 607 детей, оставшихся без родителей, которые были устроены на патронирование, отданы под опеку родственникам, а также определены в восстановленные 23 детских дома [2, с. 114]. Женщины брали их на воспитание в свои семьи, женсоветы из общественниц помогали государственным организациям заниматься проблемами детей, оставшихся без родителей [1, с. 274].

Таким образом, повседневность женщин Витебщины отражает процессы, характерные в целом послевоенному женскому советскому обществу. Необходимость ликвидации разрушений военных лет стала решающим фактором в формировании повседневной жизни женщин, которой свойственна ежедневная трудовая деятельность наравне с мужчинами, выполнение материнских обязанностей, общественная активность.

Список источников и литературы:

1. Николаева И. В. Женщины Беларуси в послеоккупационный период Великой Отечественной войны. *Победа — одна на всех* : материалы междунар. науч.-практ. конф. (Витебск, 24 апреля 2014 г.). Витебск, 2014. С. 272-274.
2. Николаева И. В. Повседневность послеоккупационного периода Великой Отечественной войны: опыт различных социальных групп (на примере Витебской области). *Ученые записки УО «ВГУ им. П. М. Машерова»* : сб. науч. тр. Витебск, 2014. Т. 17. С. 109-114.
3. Миронов Г. Электросварщица Уралмаша. *Работница*. 1948. № 2. С. 7.
4. Печенина В. «Письмо матери». *Работница*. 1947. № 1. С. 18.

5. Шушакова А. Общественное и личное в колхозе. *Крестьянка*. 1946. № 11-12. С. 14-15.
6. Сборник Законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938 г. – июль 1956 г. / редкол.: Ю. И. Мандельштам [и др.]. Москва : Гос. изд-во юр. лит., 1956. 500 с.

Моторна Катерина
(ХНУ імені В. Н. Каразіна)

ХУДОЖНИКИ — ВИХОВАНЦІ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Університет як осередок науки та культури сприяв розвитку історії мистецтв та практичних занять з малювання. Студенти завдяки своєму художньому таланту та прагненню до прекрасного сприяли з самого початку існування закладу популяризації та розповсюдженню мистецтва та культури народів світу, завдяки чому вже через 50 років після відкриття Харківського імператорського університету місто перетворилося на культурний центр півдня усієї імперії.

Актуальність дослідження полягає у тому, щоб виділити аспекти, які зіграли важливу роль у зальному процесі розвитку науки про мистецтво, що дали поштовх для талановитих студентів, які в майбутньому стали видатними художниками. Окремої уваги заслуговує науково-дослідна робота в галузі мистецтва, що проводилася викладачами та студентами. Частково ця діяльність була представлена в їх працях, доповідях та відповідних лекційних курсах. Аналіз та висвітлення цих питань є дуже важливим, адже важко зрозуміти складний процес початку розвитку та повноцінного функціонування такої простої, на перший погляд, науки про мистецтво в стінах Харківського університету та її вплив на обдарованих студентів.

Першими працями, які хоч і непрямо, але стосувалися питань розвитку в університеті мистецтва, були роботи Д. Багалія. У своїх працях, поряд з висвітленням університетського життя, він торкався питань творчого та мистецького напряму. Ці проблеми знайшли відображення і в працях інших дослідників кінця XIX – початку XX ст.

Фундаментальні праці, у яких системно викладено матеріал з вивчення історії мистецтв з моменту заснування до початку XX сто-

ліття у Харківському університеті, належать сучасним дослідникам (А. С. Півненко, С. І. Побожий, С. М. Куделко, О. Г. Павлова, Р. І. Філіппенко та ін.). У своїх працях вони розглядають не лише мистецькі ініціативи, а й феномен відображення університету в роботах відомих митців. Свої дослідження вони оприлюднюють у публікаціях, на які спираються інші дослідники даної теми.

У своїх статтях дослідники висвітлюють питання викладання історії мистецтв в університеті. Керівництво університету та деякі викладачі розуміли важливість занять з історії та теорії мистецтв, про що говорить діяльність багатьох викладачів, а в подальшому діяльність деяких випускників. Але значення впливу університетської освіти на художні здібності вихованців ще достатньо не вивчена. Саме творчість випускників-художників є об'єктом нашого дослідження.

Мета дослідження полягає в аналізі творчої діяльності в галузі образотворчого мистецтва видатних випускників-митців та формування мистецтвознавчої науки в стінах університету з моменту його відкриття до реорганізації в 1920 р.

Методи історичного дослідження, що були використані, складаються з загальнонаукових (історичний, логічний) і спеціальних історичних (хронологічний, порівняльно-історичний та структурно-системний).

Викладання фахівців, які плекали ідеї створення потужної бази для вивчення та практики в галузі мистецтва, а також відкриття Музею красних мистецтв, зробили свою справу, і на тривалий період Харківський університет та місто Харків стали колискою для видатних мистецтвознавців та художників. Вони досліджували загальні питання розвитку мистецтва на Слобожанщині, самі писали картини та заохочували до цього процесу талановитих студентів.

В даній роботі ставиться завдання визначити заслугу вищого освітнього закладу, професорського складу, значення бурхливого розвитку мистецтва та інтересу до його історії. Мова йтиме про випускників, які закінчили Харківський університет та стали професійними художниками, звичайно ж завдяки і початковим знанням про образотворче мистецтво, які викладалися в ньому. Засновник університету та викладачі плекали любов до мистецтва, картин, та наголошували на важливості створення художнього класу малювання. Згодом викладання малювання стає обов'язковим навчальним предметом для всіх студентів, які навчалися на першому курсі, це вважалося засобом морально-етичного удосконалення.

Щоб простежити та спробувати виділити, яке ж місце зіграв університет у становленні студентів як видатних художників, слід познайомитися з біографією, творчим шляхом, стилем, та художньою спадщиною, яку вони залишили після себе. Художники-вихованці університету, про кого піде мова в дослідженні: Михайло Башилов, Генрік Семирадський, Віктор Зарубін.

Досліджуючи життя і творчий шлях художників-випускників Харківського університету, важливо розкрити тему феномену університету та його впливу на становлення студентів як особистостей та їх пошуку художнього розвитку. Ця тема є мало ще популярна, адже мало науковців, які працювали над цим питанням, не достатня кількість збережених документів, записів, особистих спогадів. Проте думка, що університет зародив, або розкрив чи підсилив жагу знань до вивчення мистецтва, та практичних завдань з малювання, я вважаю, є цілком правильною та актуальною. Адже художники після закінчення університету часто навчалися в інших країнах, в мистецьких закладах, але в своїх роботах звертались до краєвидів України, пейзажів Харківщини та самого міста Харкова.

Михайло Башилов, Генрік Семирадський, Віктор Зарубін — гордість не лише університету, вони заявили про себе на весь світ, їх роботи знаходяться в колекціях багатьох музеїв різних країн, це підтверджує майстерність художників та їх талант. Тому потрібно не забувати, що саме ці видатні постаті в мистецтві здобували освіту в стінах Харківського університету, ми повинні шанувати їх творчий доробок та пишатися випускниками своєї alma mater.

Університетське життя є невичерпним джерелом інформації. Харківський університет, крім наукової роботи, займається розвитком творчого потенціалу студентства. Ця традиція зародилася з моменту заснування університету. У цьому велика заслуга його фундатора В. Н. Каразіна та викладацького складу. Найбільший розквіт мистецтва в навчальному закладі відноситься на період останньої чверті XIX – початку XX ст., часу роботи в університеті таких визначних вчених як Є. Рєдін та Ф. Шміт. Саме вони створили умови для розквіту загальноуніверситетської мистецької традиції, яка продовжує існувати до сьогоднішнього дня.

Попельнюк Яна
(ХКТЕК)

М. П. БАЛЛІН І ЙОГО ВНЕСОК У РОЗВИТОК НАШОГО МІСТА

Ми хотіли би презентувати Вам нашу доповідь, яка має назву: «М. П. Баллін і його внесок у розвиток нашого міста».

Чому саме обрали таку тему? Бо на сьогодні знають лише три слова, які описують кооперативну діяльність і саме слово «кооперація». Тому ми хочемо більш детально розповісти вам, з чого ж саме розпочалася кооперація на теренах Харківщини, хто був головним кооператором і що вони зробили для розвитку грамотності в нашому місті.

В чому ж новизна цієї теми? Вона полягає в тому, що без тих початкових дій та процесів, що здійснили перші кооператори (а одним з головних був Микола Петрович Баллін, про якого саме йдеться у нашій доповіді), грамотність населення нашого міста могла б бути набагато нижче за рівнем, аніж зараз. І ми вирішили відкрити маленькі «секрети» щодо цього важливого питання — грамотності.

Наша доповідь розпочинається з розповіді про Миколу Петровича Балліна, його життя на теренах Харківщини та його діяльність. Далі ми розповімо про його внесок у кооперативну освіту та бібліотечну справу.

Всю інформацію ми брали з архівних даних, з ХДНБ імені В. Г. Короленка, з книжки про кооперацію — «Харьковское Товарищество Потребителей».

Дослідивши ці джерела, ми прийшли до таких висновків.

М. П. Баллін розглядав кооперацію як соціально-реформаційний рух, заснований на колективній праці, інтеграції всіх і всього. Згідно з його вченням, кооперація має охопити не лише всі галузі людської праці та людських стосунків, але й все людство. Його діяльність і його сучасників-однодумців залишила слід у суспільному, економічному та культурному житті не тільки Слобідського краю, а й України в цілому.

Пузырёва Марина
(ВГУ имени П. М. Машерова, Республика Беларусь)

ОСВОБОЖДЕННАЯ ВИТЕБЩИНА: МИР ДЕТСКОЙ ПОСЛЕОККУПАЦИОННОЙ ПОВСЕДНЕВНОСТИ (1944–1945 гг.)

Особая проблема общества, вышедшего из войны, — дети, наименее социально защищенная часть населения. Повседневная жизнь детей послевоенного времени пока не получила должного внимания со стороны исследователей и является малоосвещенной темой. Цель данного исследования — охарактеризовать повседневные практики детей на материалах Витебщины в послеоккупационный военный период и сразу после окончания Великой Отечественной войны.

Кризисная ситуация перехода от войны к миру для большинства советских граждан оказалась не менее сложной. Выживание в экстремальных ситуациях недоедания, жилищной неустроенности, борьбы с болезнями стали повседневной действительностью горожан и сельского населения, страшным жизненным испытанием, как для взрослых, так и детей. Согласно статистическим данным, представленным районами после освобождения на 1 августа 1944 г., дети до 14 лет (191 333 человека) составляли около 42 % сельского населения области, почти 10 % (4 196) жителей городов приходилось на мальчиков и девочек до 12 лет [1, с. 341].

Преодоление бытовой неустроенности в ситуации повсеместной разрухи и всеобщего дефицита — это одна из составляющих стратегии выживания детей наряду со взрослыми в повседневной действительности послевоенного периода. Тяжелой психологической травмой для многих детей стала потеря близких и сиротство. Многие выросли в неполной семье или вообще вне семьи, которую заменили школы и детские дома. Подростки в условиях нехватки рабочих рук вместе с женщинами и стариками работали в поле, в строительных бригадах, многие заменили отцов на производстве, выживая сами и помогая решать основные задачи восстановления страны.

По мере освобождения территории Витебщины от оккупации местные власти прилагали усилия по восстановлению системы общеобразовательных школ, для которых приспосабливались избы, землянки,

другие уцелевшие строения. К началу 1944–1945 учебного года по области полностью было подготовлено 1158 начальных, 244 неполных средних и 29 средних школ [2, с. 38]. В то же время основными причинами, по которым определенная часть ребят не посещала школы, в отчетах инспекторов отдела образования назывались плохое материальное обеспечение (отсутствие одежды и обуви), болезни и занятость на работе [1, с. 342].

Несмотря на материальные трудности, в послеоккупационный военный период были сделаны первые шаги по воссозданию и налаживание работы учреждений культуры. Организацию форм досуга определяла советская идеология. Работа культурно-просветительных учреждений осуществлялась через комсомол, спортивные, пионерские организации, дома культуры, кружки. В сельской местности очагом культуры и местом проведения досуга являлись клубы и избы-читальни [2, с. 39].

В военный и в послевоенный период дети с особым трепетом относились к праздникам. Несмотря на то, что государственные и местные органы власти особое внимание придавали восстановленному обычаю проводить митинги и массовые народные гуляния на такие праздники, как 1 Мая, 8 Марта, День Октябрьской революции, для детей на первом месте, по-прежнему, оставался Новый Год. Поставить елку и сделать для нее самодельные игрушки было не так дорого, но очень торжественно. После окончания войны появляется важный праздник — День Победы, неотъемлемой частью которого было посещение парада.

Неотъемлемой и самой яркой частью детской повседневности в любой период, в том числе и в послевоенный, оставались игры, которые приобрели некоторые особенности по сравнению с довоенными годами. Например, в распространенной игре «Войнушка», чаще всего ребята проигрывали события Великой Отечественной войны, где героями были советские, а врагом — немцы [3, с. 100–102].

Кроме того, трагическими последствиями боевых действий были неразминированные поля, а также часто обнаруживавшиеся в земле неразорвавшиеся бомбы и гранаты. Отчеты военных отделов свидетельствуют, что главным образом дети до 12 лет получали травмы в результате игр с оружием и гибли,подрываясь на минах [1, с. 342].

Таким образом, тяжелые социально-экономические условия послевоенной повседневности, острые проблемы в области питания и ма-

териального обеспечения отодвигали на второй план вопросы досуга. Большую часть светового дня дети занимались поиском пропитания, работали, помогали старшим по хозяйству. Однако постепенно происходила «нормализация» условий жизни, связанная с ощущением постепенного возвращения норм мирной повседневности, дети опять смогли отводить время играм и хотя бы на какое-то время оставаться просто детьми.

Список источников и литературы

1. Николаева И. В. Дети Витебщины в послеоккупационный период Великой Отечественной войны. *Наука — образованию, производству, экономике* : материалы XIX (66) Региональной науч.-практ. конф. (Витебск, 13-14 марта 2014 г.) : в 2 т. Витебск, 2014. Т. 1. С. 341-342.
2. Николаева И. В. Социокультурные изменения и общественные настроения в повседневной жизни населения Витебщины в послеоккупационный период Великой Отечественной войны. *Ученые записки УО «ВГУ им. П. М. Машерова»*: сб. науч. тр. Витебск, 2015. С. 37-42.
3. Коренюк В. М. Повседневная жизнь детей военного и послевоенного времени (по материалам Молотовской области) : дис. д-ра ист. наук : 07.00.02. Пермь, 2017. 293 с.

Радченко Виталина
(ХНУ имени В. Н. Каразина)

СКУЛЬПТУРНОЕ ИСКУССТВО СОЦРЕАЛИЗМА В ХАРЬКОВЕ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ: КАЗНИТЬ НЕЛЬЗЯ ПОМИЛОВАТЬ?

На сегодняшний день наблюдается весьма неоднозначное отношение общества как к советскому прошлому в целом, так и к советскому искусству как его неотъемлемой части. Зачастую культурное наследие, которое оставило после себя советское время, выносится на второй план или же вообще подлежит уничтожению.

Тем не менее, именно сейчас, когда со времени распада СССР до наших дней образовался достаточно большой временной промежуток, происходит увеличение интереса со стороны специалистов искусствоведения, историков и других к изучению социалистического реализма, который был преобладающим стилем в искусстве на протяжении всего существования Советского государства (исключением не стала и скульптура). Причиной этого является как проведение правительством масштабной политики декоммунизации, которая привела к уничтожению многих памятников, так и научная необходимость в изучении региональной специфики искусства пластики в период господства соцреализма. Отдельного внимания в этом плане заслуживает Харьков как город, в котором достаточно большое количество памятников создано именно в период с начала второй половины XX ст. и до провозглашения независимости в 1991 г.

Данная тема рассматривается лишь в небольшом количестве статей и нескольких аналитических публикациях. Причем большинство из них при рассмотрении процесса декоммунизации в искусстве затрагивают лишь поверхностную информацию, а основное внимание сосредотачивают вокруг т. нз. «Ленинопада».

Научная новизна работы состоит в исследовании положения скульптурного искусства соцреализма и его интерпретации в условиях современности. Были установлены причины того, почему искусство социалистического реализма не смогло в полном объеме адаптироваться к условиям современности, выявлены способы адаптации памятников соцреализма к современным условиям, проанализировано значение скульптуры указанного периода как составной части историко-культурного наследия Украины.

Историографическую базу исследования составили общие работы, посвященные рассмотрению характерных черт социалистического реализма, а также специальные статьи и издания, в которых исследуются отдельные аспекты харьковского скульптурного искусства, рассматривается творческая взаимосвязь мастеров периода господства социалистического реализма с новой плеядой скульпторов начала XXI ст.

Источниками данного исследования послужили монументальные и станковые скульптурные произведения мастеров второй половины XX – XXI ст. Кроме этого, были приняты во внимание статистические данные размещения памятников в разных областях Украины, приведенные в работе «Памятники истории и культуры УССР», а также

издания Киевского международного института социологии за 2016–2017 гг., в которых приведены результаты всеукраинских (кроме территории Крыма и Донбасса) социологических исследований, в рамках которых было проанализировано отношение украинских граждан к «Ленинопаду» и декоммунизации в целом.

В основу методологии работы положены общенаучные принципы объективности, историзма, системности, социального подхода и междисциплинарности. При исследовании темы были использованы общенаучные, социально-исторические и междисциплинарные методы. Среди первых для решения конкретно-проблемных задач были использованы методы теоретического анализа литературы и источников по указанной теме, систематизации и обобщения предыдущих исследований, синтеза, индукции, дедукции. Среди специально-исторических методов привлечены следующие: историко-генетический метод, историко-реконструктивный метод, историко-сравнительный метод.

В выводах указывается, что харьковская скульптура второй половины XX ст. является неотъемлемой составляющей современной украинской и мировой культуры, несет в себе достаточно объемный пласт истории, а сам социалистический реализм является настоящим феноменом в истории, поскольку благодаря его исследованию можно подробно проанализировать политику правящей партии в СССР и УССР, понять ее цели, направления политики, выяснить, что радовало и волновало советских людей, какими мыслями был занят их разум и др.

Что касается судьбы советского наследия, то она сложилась по-разному. Памятники военно-патриотической тематики до сих пор украшают улицы города, напоминают людям об историческом прошлом. Некоторые станковые скульптуры соцреализма хранятся в различных музеях Украины и России. Они часто экспонируются на Западе. Наиболее же трагическая судьба ждала скульптурные портреты советских партийных деятелей. Большинство из них были демонтированы в результате начала процесса декоммунизации. Некоторые были перенесены на другое место якобы с целью улучшить ландшафтную среду, но их историческая сущность, принятая авторами за основу, была искажена. В ходе исследования было выяснено, что с утверждением независимости социалистический реализм никуда не исчез, а адаптировался, хоть и частично, к новым условиям. В начале XXI ст. бок о бок

с новыми талантами продолжают работать и передавать свой опыт другим мастера старого поколения. Таким образом, скульптурное искусство соцреализма, несмотря на тяжелые испытания последних лет, обогатило своим опытом художественные практики современности, и заняло заметное место в общемировом культурно-художественном пространстве.

Раков Дмитро
(ХНПУ імені Г. С. Сковороди)

ОБРАЗ ХАРКОВА В КОМП'ЮТЕРНИХ ІГРАХ

На сьогоднішній день комп'ютерні ігри набули широкої популярності як особливий жанр медіа-культури. Можна стверджувати, що за ступенем популярності вони прирівнюються до кінематографу, а за ступенем впливу перевищують традиційні жанри медіа-культури. Серед комп'ютерних ігор більшу частину становлять історичні комп'ютерні ігри, як наприклад, глобальні стратегії: Wargame, RTS, RPG та Shooter. Розробники намагаються створити ігри, максимально наближені до реальності минулого. Ігрова реальність перетворюється на впливову інтерпретацію та засіб репрезентації різних сторінок історії людства. Безсумнівно, що історичні комп'ютерні ігри впливають на формування історичної свідомості молоді та викликають інтерес до історії. З іншого боку, відбувається поступова еволюція в бік більшої достовірності в рамках розвитку історичних ігор.

Так, серед розробників і молоді найбільш популярна тематика в відеоіграх — Друга Світова війна. Майже кожна країна світу, яку торкнулась ця проблема, розробила свою гру на дану тематику. Друга Світова війна охопила майже весь світ і не залишила осторонь наше місто Харків. Як нам відомо, окупація Харкова продовжувалась 641 день, і лише з четвертої спроби місто було визволено. Про ці події існує ряд комп'ютерних ігор, як вітчизняних, так і зарубіжних. Наприклад, білоруська відеогра World of Tanks — це перша гра світового масштабу, де однією з локацій був Харків. Очевидно, що розробники створили 3D модель міста до річниці окупації німецькими військами. Таким чином, гравці з усього світу дізнались про величне місто Харків, про його архітектуру та тяжку долю в Другій Світовій війні.

Оскільки тематика Другої Світової війни є популярною, багато істориків дослідили її з різних сторін. Проте, дане дослідження є актуальним, адже мало науковців використали комп'ютерні ігри як джерело з всесвітньої історії. Дискурс в напрям історичного джерела дасть змогу зрозуміти, чи можна використовувати комп'ютерні ігри як елемент політики пам'яті. Метою дослідження було порівняння фабули подій, висвітленої у грі, з авторитетними загальноприйнятими джерелами (архівні документи, свідчення очевидців подій та інформацією, що представлена в працях відомих істориків-мілітаристів).

Рига Данило
(НАІЗ «Чернігів стародавній»)

ВЧИТЕЛЬ ПРИРОДНОЇ ІСТОРІЇ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ КЛАСИЧНОЇ ЧОЛОВІЧОЇ ГІМНАЗІЇ А. ДУДРОВИЧ (1806–1811 рр.) — ПРОФЕСОР І РЕКТОР ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Розвитку національної освіти і виховання, вирішенню нагальних проблем у освітній галузі та історіографії присвячені історичні дослідження вчених і краєзнавців різних часів.

Наукові дослідження з історії освітнього процесу Чернігівщини доволі жваво активізувались у другій половині XIX – на початку XX ст. Була досить точно охарактеризована динаміка розвитку навчальних закладів Чернігівської губернії відповідно до їх типів (О. Андріяшев, М. Домонтович, М. Сухомлінов), виявлено особливості функціонування окремих з них (П. Добровольський).

Науковці радянського періоду досліджували різні аспекти розвитку освіти Чернігівщини. У працях сучасних дослідників Чернігівщини подаються короткі відомості про діяльність Новгород-Сіверської чоловічої гімназії (С. Воїнов, А. Федірко), Чернігівської жіночої гімназії (В. Леус) та Чернігівської чоловічої гімназії (В. Руденок).

Відомо, що з провінційних гімназій вийшло багато видатних діячів вітчизняної державної служби, діячів культури, науки, освіти. Цей список, безумовно, становить лише невеликий фрагмент біографічного сюжету гімназійної історії та не може претендувати на повноту, а повинен бути доповнений у міру вивчення історії провінційних гімназій і університетів Російської імперії.

Місцеві гімназії висували найбільш значущих представників провінційного суспільства та делегували їх у столичні центри для продовження культурної та громадської діяльності вже у всеросійських масштабах.

Саме гімназії були (як столичні та регіональні університети) центрами формування майбутнього співтовариства видатних діячів у самих різних сферах — громадській, політичній, культурній, адміністративній, військовій.

За даними статистичних джерел, до початку 1809 року в Російській імперії було всього 32 гімназії, всі вони увійшли до 6 навчальних округів, де навчались 2838 учнів.

За навчальними округами гімназії розподілялись наступним чином: Санкт-Петербурзький — 3, Московський — 10, Харківський — 8, Казанський — 5, Віленський — 6. Число губернських міст по округах становило в цей час 47. Встановлений Статутом мінімум гімназій був до цього часу тільки у Московському навчальному окрузі. Навчальний округ мав у своєму підпорядкуванні практично одну третину загального числа російських гімназійних закладів. В інших округах бракувало по 2-3 губернські гімназії. Таким чином, тільки 68 % губернських міст мали гімназії на початку 1810-х рр. [1].

Висування інтелектуальних сил становило одну із сторін культурної місії російської провінції. Значну роль у цьому процесі відігравали провінційні гімназії як місцеві освітні та культурні центри [2, с. 151].

Один з провідних діячів у галузі освіти на початку XIX століття був вчитель природної історії Чернігівської чоловічої класичної гімназії А. Дудрович (1806–1811 рр.) [3, с. 187]. В подальшому він продовжував викладацьку та наукову кар'єру, став професором і ректором Харківського університету [4, с. 51].

Представляє цікавість біографія цього видатного культурного діяча, серба за походженням — Андрія Івановича Дудровича (1782–1830 рр.) — доктора філософії, ординарного професора та ректора Імператорського Харківського університету (1829–1830 рр.). Народився А. Дудрович в Угорщині в сім'ї священнослужителя. Навчання почав у гімназії в м. Кошиці, потім продовжив у м. Буда.

У 1799 році вступив до Пештського університету. Після закінчення вищого навчального закладу продовжив освіту в академії Кашаву, де впродовж року вивчав угорське право. У 1804–1806 роках обіймав посаду присяжного нотаріуса судової палати у м. Пешт. Потім пере-

їхав до Російської імперії, де викладав історію, технологію та комерцію в новоствореній Чернігівській гімназії.

Упродовж всього XIX – початку XX століття класична чоловіча гімназія в Чернігові являла собою ґрунтовну навчальну установу середнього рівня.

У 1802 році в Російській імперії створюється міністерство народної освіти. За розробленою ним у 1803 році програмі було встановлено чотири типи навчальних закладів: а) училища парафіяльні; б) повітові; в) губернські, або гімназії; г) університети. Освіта в гімназіях у той час відповідала умовам середньої освіти сучасності. Відповідно до «Статуту навчальних закладів, підпорядкованих університетам», затвердженому в 1804 р., визначались середні навчальні заклади — гімназії, що мали чотирирічний термін навчання і відкривались в кожному губернському місті на базі Головного народного училища. Їх метою була підготовка молоді до навчання в університетах.

У Чернігівській губернії на початку XIX ст. функціонувало дві гімназії: Чернігівська (реорганізована 1805 р.) та Новгород-Сіверська (1808 р.) [5, с. 46]. Директори гімназій підпорядковувались училищному комітету Харківського університету.

У 1803 році видатний зодчий А. Захаров створив дев'ять типових проектів «казенных зданий» для губернських міст, серед яких — проект будинку цивільного губернатора. Впродовж 1803–1817 років на території Російській імперії побудували близько 60 подібних будинків. Саме цей період став часом найбільш активної забудови давнього центру Чернігова, часом побудови на Валу будинку для чернігівських губернаторів. Проект А. Захарова втілив у життя архітектор А. Карташевський, і це не випадково. Обізнаний в будівельній справі фахівець, він до того ж перебував на посаді чернігівського губернського архітектора близько 25 років. У 1803 році план побудови затвердив імператор Олександр I. Кошторис «сочинили» через три роки — у 1806-му. Будували в той час у Чернігові доволі багато, активно використовуючи цеглу місцевих заводів.

У жовтні 1810 року «постройку каменной работой» закінчили. Всього було використано близько одного мільйона сімсот тисяч цеглин; цеглу виготовили сім цегельних заводів. Однак кошторис «на доокончание» будівництва «щекатурной, печной и столярной работами», датований лютим 1812 року, залишився нереалізованим до 1821 року. Завдяки наполегливості першого директора Чернігівської чоловічої

гімназії М. Маркова та підтримки В. Кочубея у листопаді 1821 року, будинок передали Міністерству «духовных дел и народного просвещения для помещения черниговской гимназии». Будинок наказано було «окончить чистой отделкой и выстроить флигеля для помещения чиновников и принадлежностей гимназии». Цю важливу справу пристосування до потреб навчального закладу гідно виконав А. Карташевський [6].

Ще у 1802 році на початку майбутньої Смоленської вулиці розпочалося спорудження губернаторського будинку, яке завершилось вже через два роки. Розуміючи важливість освітньої справи, місцевий генерал-губернатор О. Куракін одразу віддав для розміщення нового учбового закладу — чоловічої гімназії, свою садибу. У 1805 році був переобладнаний її головний корпус з двома залами, класними кімнатами та бібліотекою, який відкрив свої двері першим гімназистам. Впродовж п'яти років на гімназійну садибу були перенесені будівлі скасованого Головного народного училища. Чернігівська чоловіча гімназія працювала в садибі губернатора до 1821 року, доки не була переведена у новий триповерховий будинок на Валу (сучасний історичний музей) [7].

Чернігівська класична чоловіча гімназія займала два будинки. В одному з них і розміщувались навчальні класи (зараз це будівля Чернігівського обласного історичного музею імені В. Тарновського), в іншому розташовувався пансіон для приїжджих учнів [8].

У 1812 році А. Дудрович переїжджає з Чернігова до міста Харкова, де викладає історію та латинську мову в місцевій гімназії. З 1812 року, будучи магістром у Харківському університеті, спочатку був лектором на кафедрі логіки, етики або моральної філософії.

У 1814 році А. Дудрович захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора філософії у Харківському університеті на тему: «De philosophiae genuino conceptu nec non necessitate ejus absoluta». Після захисту докторської дисертації у тому ж році був обраний ад'юнктом по кафедрі філософії.

У 1819 році А. Дудрович отримав звання ординарного професора, також обіймав посаду декана. Читав в університеті курси логіки, теоретичної та практичної психології, історії, філософії, етики, права. Була надрукована латинською мовою, видана в «Українському вісникі» стаття спіритичного змісту «Про тваринний магнетизм». З друкованих праць, крім докторської дисертації А. Дудровича, відома його

промова на урочистих університетських зборах 30 серпня 1815 року: «De studii academiae natura».

А. Дудрович був прихильником містичного спрямування у філософії. Організатор і керівник студентського Біблійного товариства. У 1820–1822 роках А. Дудрович — інспектор студентів. У 1815–1821 роках — секретар Ради університету, а в 1829–1830 роках він — ректор Харківського університету. Для багатьох професорів-іноземців перебування в Росії було періодом розквіту їх наукової діяльності [9, с. 635.].

Тут йдеться про філософа Шада, який опублікував у Росії кілька солідних праць, в тому числі «Чисту логіку» (1812 р.), «Природне право» (1814 р.), і, на думку деяких дослідників, заснував у Росії наукову школу, до якої можна віднести: Ковалевського, Хлапоніна, Дудровича, Бразоля, і деяких інших [10, с. 79-87].

Перелік фактів, що представляють кар'єру гімназійних вчителів після виходу з провінційної гімназії, можна продовжувати до нескінченності…

Цей аспект проблеми історико-культурного розвитку місцевих гімназій і розвитку їх як центрів культурного життя російської провінції повинен стати окремим значущим сюжетом в історії гімназійної освіти. У працях з історії окремих провінційних гімназій і в архівних фондах залишилась значна кількість подібних, яскравих прикладів і фактів широкої соціокультурної діяльності колишніх вчителів і викладачів у столицях і на місцях [11, с. 153.].

Список джерел і літератури

1. Кеппен П. Материалы для истории просвещения в России. Периодические сочинения об успехах народного просвещения. Т. 2. Санкт-Петербург, 1826.
2. Кандаурова Т. Московский университет и провинциальные гимназии России. *Документ. Архив. История. Современность.* Екатеринбург, 2007. Вып. 7. С. 151.
3. Рига Д. Викладацький склад Чернігівської класичної чоловічої гімназії у XIX столітті. *Сіверянський літопис.* Чернігів, 2016. № 2. С. 187.
4. Андрияшев А. Материалы для истории учебных заведений Черниговской дирекции с 1789–1832. Киев, 1865. С. 51.

5. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Черниговская губерния / сост. М. Домонтович. Санкт-Петербург, 1865. 686 с.
6. URL: http://svoboda.fm/culture/Culture/206114.html?language=ru
7. URL: https://www.cult.gov.ua/news/vulici_chernigova_vid_voznesenskoji_cerkvi_do_muzeju_im_v_tarnovskogo_smolenska_vulicja/2010-03-15-1780
8. Рига Д. До історії створення та діяльності навчального закладу — Чернігівської класичної чоловічої гімназії у 1805–1919 роках та історії будівель колишньої гімназії у XX столітті. *Сіверянський літопис.* Чернігів, 2014. № 4. С. 241-248.
9. Посохов С., Иващенко В. Образы профессоров-иностранцев Харьковского университета начала XIX в. в воспоминаниях современников. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів.* Київ, 2009. Т. 19 (1). С. 635.
10. Чижевський Д. Б. Шад і його учні. Філософія на Україні. Прага, 1926. С. 79-87.
11. Кандаурова Т. Московский университет и провинциальные гимназии России. *Документ. Архив. История. Современность.* Екатеринбург, 2007. Вып. 7. С. 153.

Савченко Тетяна
(ХНУ імені В. Н. Каразіна)

САДИБА ЧАРНЕЦЬКИХ: ВІД ФУНДАМЕНТУ ДО СЬОГОДЕННЯ

Волинь здавна славилася пам'ятками архітектури. Зазвичай в період до XIX ст. вони представлені культовими спорудами, однак також є чудові приклади цивільних будівель. Перш за все, це пов'язано з тим, що територія Полісся досить довгий час перебувала під протекторатом Польщі, для архітектури якої характерні іменні маєтки. У Любешівському районі — це садиба Чарнецьких. Ця споруда — єдина нині значуща архітектурна пам'ятка Любешева, однак вона перебуває у жахливому стані та потребує реконструкції.

Мета дослідження полягає у висвітленні архітектурних особливостей садиби Чарнецьких, її функціонування в рамках міста та взаємодії з природними умовами протягом усього періоду свого існування.

Новизна полягає у проведенні комплексного дослідження з даної теми. При цьому, розгляд питань відбувається, як з історичної точки зору, так і з архітектурної, що характерно для міждисциплінарного підходу.

У роботі використані хронологічний, ретроспективний, порівняльно-історичний методи, а також принцип альтернативності. Методи архітектурного аналізу — метод співмірностей і пропорцій, метод порівняння композицій двох пам'яток.

Основу складають наративні джерела: Грамота про надання Магдебурзького права, П. В. Долгоруков «Російська родословна книга», В. К. Лукомський, С. Н. Троцький «Гербовник дворянських родів Царства Польського», В. Б. Кондратевич «Стратегії розвитку Любешівської селищної громади».

Серед досліджень, пов'язаних з вивченням садиби Чарнецьких, варто виділити праці А. Т. Болотова, І. Е. Грабаря, М. Л. Жарікова, А. С. Івченко, М. М. Любовича, І. Є. Прусса, П. Т. Тронько.

Основними проблемами є визначення часу та умов будівництва садиби, зміна проектування за різних власників, зв'язок маєтку та заповідної зони «Прип'ять — Стохід», поєднання рис бароко та класицизму, сучасний стан будівлі.

У ході дослідження було встановлено, що будівництво садиби Чарнецьких відбувалося впродовж XVIII–XIX ст. Фундамент заклав рід Вишневецьких, а пізніше будівництво продовжували Замойські та Мнишки, а завершили його Чарнецькі, встановивши свій герб. Крім того, садиба Чарнецьких разом із заповідною зоною «Прип'ять — Стохід» складали цілий комплекс для життя тогочасних дворян. Із архітектурних особливостей можна виділити поєднання двох стилів — бароко та класицизму. Таке явище пояснюється добудовою у другій половині XIX ст. Вигнутий розірваний фронтон — елемент садиби — з'явився під час формування бароко як стилю. Прості пілястри, рустi, арочні форми вказують на приналежність до класицизму.

Сьогодні садиба Чарнецьких представлена лише в'їзною брамою, але вона також знаходиться на межі знищення. У «Стратегії розвитку Любешівської селищної громади на 2018–2025 роки» зазначений пункт: «Реконструкція в'їзної брами садиби Чарнецьких (XVIII ст.) в смт Любешів». Громада на своєму офіційному сайті підтвердила намір найближчим часом провести відновлення пам'ятки.

Сіра Наталія
(Мезинський АНДМ імені В. Є. Куриленка),
Наливайко Алла
(Мезинський НПП)

КРАЄЗНАВЧО-РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СЕЛА РАДИЧІВ У РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ

Багата на вікопомні події історія Чернігово-Сіверщини.

Сьогодні на Чернігівщині великим об'єктом, що проводить рекреаційно-туристичну діяльність, є Мезинський національний природний парк. Його територія багата на цікаві та визначні місця. Це дива природи, пам'ятки історії й монументального мистецтва, археології та архітектури, які можуть і вже частково задіяні в рекреаційно-туристичній роботі.

В структурі НПП велику роль краєзнавству приділяє Мезинський археологічний науково-дослідний музей ім. В. Є. Куриленка (1965 р. заснування), співробітники якого обстежують краєзнавчі об'єкти, проводять роботу зі збору пам'яток матеріальної культури серед місцевого населення, зразків усної народної творчості, історичних даних про села території парку (таких 17). Зібрано багатий краєзнавчий матеріал, що дає підставу говорити про село Радичів як потенційний об'єкт туризму в регіоні. На основі напрацювань розроблено й використовується на практиці еколого-краєзнавчий маршрут «Під Деснянськими кручами».

Радичів розташований на правому березі Десни — однієї з найчистіших річок Європи. Саме тут зберігся старовинний вид транспорту — паром, який нині використовується для катання туристів.

На руслі Десни та її притоках у межах Коропського району знаходиться ціла низка прадавніх поселень. Зокрема, в с. Радичів відомі два поселення юхнівської культури (VI–III ст. до н. е.): поселення перших століть нової ери і Сіверянське (VIII–IX ст.). Поблизу села є чотири городища і кургани періоду Київської Русі (IX–XIII ст.). Археологи вважають Радичів одним з найзначніших родоплемінних сіверянських центрів, що не поступається (принаймні на ранніх етапах свого існування) таким містам, як Новгород-Сіверський, Путивль, Сновськ.

Згадується Радичів і в козацькі часи. Згідно матеріалів Чернігівської єпархії в 1736 р. тут було 69 козаків і 20 посполитих Києво-Печерської лаври.

У 1802 р. в Радичеві біля Десни поселились 44 родини німецької общини. Їхнє братство займалось рільництвом, розширенням фруктових садів, вирощуванням шовковиці. Доречі, дякуючи старанності гуттерівців, місцевість поблизу Радичева невдовзі набула слави як центр шовківництва. Великим успіхом користувалося гуттерівське гончарне виробництво. Коропський міщанин Мусій Пузир запозичив у них технологію виготовлення керамічних виробів, і заповідав її своїм синам. У XIX ст. на схилі пагорба «Пузирьова гора» він влаштував гончарний завод. Полив'яні гончарні вироби цього майстра представлені в експозиції Мезинського музею.

Цікаво, що Пузирева гора — це не тільки природний об'єкт, який виступає оглядовим майданчиком на заплаву р. Десна та унікальне заплавне озеро у формі підкови, а й цілий комплекс пам'яток археології. Люди заселили пагорб ще в добу раннього заліза, тут проживали представники, так званої «юхнівської культури» (сучасники скіфів).

Також, завдяки німецькими колоністам, на місці спаленої дерев'яної Миколаївської церкви, у 1822 р. збудована мурована.

Нині в Мезинському НПП відбувається інтенсивний процес розробки і впорядкування краєзнавчих маршрутів і екологічних стежок, що дає відвідувачам можливість побачити збережені природні ландшафти, пейзажі р. Десна та її заток, цікаву історію невеликих, але досі красивих, потопаючих у зелені різнотрав'я сіл типу Радичева.

Скиданова Антоніна
(ХНУПС імені Івана Кожедуба)

ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНИЙ ТУРИЗМ НА ХАРКІВЩИНІ ЯК ФОРМА КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ: МОЖЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У вітчизняній педагогіці існує довга традиція використання історичного краєзнавства як засобу активізації пізнавального і виховного процесу з метою поглиблення історичних знань, формування нави-

чок дослідницької роботи, прищеплення патріотизму тощо. Разом з тим, краєзнавча робота в середній та вищій школах потребує осучаснення як за формами, так і за змістом.

Ми спробуємо оцінити перспективи поєднання навчання з військово-історичним туризмом і розглянемо можливості Харківщини як простору для реалізації таких проєктів.

Зважаючи на відсутність теоретичних досліджень у цьому напрямку, зростання уваги до військово-патріотичної роботи в Україні сьогодні, окреслена проблема є актуальною для наукової й практичної розробки.

За класифікацією М. П. Кляп і Ф. Ф. Шандор, військово-історичний туризм є підвидом військового туризму, який полягає у відвідуванні історичних місць і музеїв. О. В. Поліщук застосовує визначення «військово-пізнавальний туризм», який вважає одним із видів мілітарі-туризму, та пов'язує з відвідуванням музеїв і виставок на військову тематику, оборонних споруд, пам'ятників, військових меморіалів і поховань, переобладнаних в музеї військових об'єктів. На нашу думку, впровадження таких форм туризму до навчання має супроводжуватися глибокою інтеграцією суто військової тематики в історичне тло епохи. Отож, визначення, якими оперує теорія туризму сьогодні, аж ніяк не суперечать одне одному в нашому контексті.

Через особливості організації навчального процесу оптимальним способом реалізації військово-історичного туризму буде робота гуртка, яка дозволяє побудувати системну, структуровану за історико-хронологічним або проблемним принципом роботу на основі колективної творчої діяльності, яка включає підготовчий етап (вивчення теми, об'єкту) і саму туристичну експедицію. Під час проведення останньої можливі найрізноманітніші комбінації активності учасників (екскурсії, обговорення, проведення тематичних екскурсів на місцевості на основі завчасно досліджених матеріалів самими учасниками, взаємодія з краєзнавцями, археологами, пошуковцями, реконструкторами, розбір бою на місцевості, створення комеморативних проєктів тощо). Отже, така форма роботи, органічно поєднуючи низку складових, спроможна розвивати внутрішній туризм, актуалізувати історико-культурну спадщину, встановлювати комунікацію між культурними установами, дослідниками й молоддю. Вдалим з точки зору урізноманітнення без утрати дидактичного значення буде поєднання даного формату з елементами військово-пригодницького туризму.

Попри проблеми у налагодженні військово-історичного туризму на Харківщині, вона все ж має беззаперечний потенціал. Унікальним у межах регіону є поєднання практично усіх складових військового минулого країни. Вони презентовані у різних культурних локаціях Харківщини. Можливою є розробка тематичних маршрутів. У перспективі навчальний військово-історичний туризм міг би активізувати наявну культурно-краєзнавчу спадщину краю на новому рівні.

Сьоміна Аліна
(ХНУ імені В. Н. Каразіна)

РЕЦЕПЦІЯ ПОСТАТІ НЕСТОРА МАХНА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Історія України має цілу низку знакових постатей, які не лише привертають увагу науковців, але й є знаковими фігурами у сучасному соціокультурному та політичному просторі України. Іван Мазепа, Симон Петлюра чи Степан Бандера є, незалежно від оцінок і сприйняття цих особистостей, важливими маркерами політичної ідентичності громадян України. Недарма визначення «мазепинець», «петлюрівець» чи «бандерівець» надовго пережили часи життя та діяльності зазначених історичних персонажів. Натомість, поза належною увагою дослідників залишається низка не менш значущих персоналій, прізвища яких так само стали називними. Однією з таких постатей, безсумнівно, є Нестор Іванович Махно (1888–1934) — легендарний ватажок українського селянського повстанського руху впродовж 1918–1921 рр.

На сьогодні існує низка досліджень з історії повстанського руху під проводом Н. Махна. Це праці П. А. Аршинова, В. Ф. Верстюка, В. М. Волковинського, Л. Д. Яруцького, А. В. Шубіна та інших дослідників. Однак науковці, досліджуючи історію видатного повстанського ватажка та очолюваного ним селянського руху, зосереджувались переважно на історичних подіях часів життя Н. Махна, не ставлячи мети дослідити рецепцію його постаті у сучасному соціокультурному та політичному просторі України. З огляду на це, таке дослідницьке завдання може вважатися важливим і своєчасним. У пропонованій доповіді піднята проблема використання імені видатного Н. Махна в якості бренду для розвитку бізнесу та туризму на теренах сучасного Гуляйполя та в інших українських містах.

Джерельною базою дослідження є повідомлення загальноукраїнської та місцевої преси про згадки імені Н. Махна у назвах різного роду комерційних підприємств у Гуляйполі та за його межами, пам'ятники історичному діячеві, інформація з офіційного сайту Гуляйпільського районного краєзнавчого музею (https://gulyaypolemuseu.at.ua/) тощо. Сприйняття постаті Н. Махна розглянуто через призму дефініцій «історична пам'ять» та «місця пам'яті» П. Нора. Головним методом дослідження став історико-порівняльний.

Основна частина дослідження сконцентрована на огляді інтеграції історичної постаті Нестора Махна у соціальному та культурному просторі сучасної України. У доповіді розглянуті основні осередки вшанування лідера українського селянського повстанського руху, які виявилися локальними та розташованими переважно на його батьківщині. Зокрема, це пам'ятники (три встановлені у Гуляйполі), музейні експозиції (Гуляйпільський краєзнавчий музей, Дніпропетровський національний історичний музей імені Д. І. Яворницького). Цікаво, що назва низки комерційних установ у Гуляйполі (наприклад, ресторан «Нестор») теж названі на честь Н. Махна. Також планується створити перший у світі музей Н. Махна у його родинному будинку. У дослідженні вивчено також географію місць, де зосереджений бренд Н. Махна, а саме на території Запорізької та Дніпропетровської областей.

Тарасенко Олексій
(ХНПУ імені Г. С. Сковороди)

ІЗЮМСЬКА ЗАСІЧНА ЛІНІЯ

Важливою умовою розвитку та процвітання краю була безпека торгівельного шляху по річці Оскіл. На виконання цього завдання й була збудована Ізюмська засічна лінія. Її існування значно прискорило розвиток прикордонних районів Московії, сприяло розвитку ремесел і торгівлі у нашому краї. Проте, загальна ситуація на російському кордоні все ще була нестабільною. Це змушувало російську владу вдаватися до рішучих дій. Тому Петро І зібрав, і особисто очолив військове керівництво Азовськими походами 1695 і 1696 років. Брали в них участь і козаки з Вільшани та Сенькова у складі збірного загону Ізюмського полку. В результаті цих походів було завдано серйозного

удару по Кримському ханству, захоплено фортецю Азов, а для її захисту з моря збудовано Азовську флотилію.

Активні дії російських стрільців і українських козаків сприяли тому, що в прикордонних районах стали менше боятися татарських нападів. Татари не хотіли миритися з подібною ситуацією, а тому вирішили взяти реванш за поразку та втрату фортеці Азов. У 1698 році вони зібрали величезні сили і зробили спустошливий напад на Слобідську Україну. Дісталося й жителям Приоскілля. Ординцям вдалося ще раз (востаннє) зруйнувати Дворічну (посад навколо острогу), проте й самі вони понесли чималі втрати. Але на допомогу прийшли топільські та кам'янські козаки, з іншого боку — прикордонні загони зі сторожових слобід. У надзвичайно жорстокому бої вороги були розбиті вщент.

Залишки ординців змушені були рятуватися втечею. Козаки переслідували їх аж за Валуйський шлях, продовжуючи добивати нападників. Вбитих татар було так багато, що їх довелося ховати кілька днів. Зараз уже ніхто не знає, скільки таких поховань знаходиться в нашій місцевості, але достеменно відомо, що їх було декілька. Одне з них було знайдено цілком випадково, приблизно за два кілометри від річки Оскіл під час інтенсивного житлового будівництва у селищі станції Тополі в 70-ті роки минулого століття. Це було одне з безіменних кладовищ ординців, які прийшли у ці краї за легкою здобиччю.

Проте, татари добре розуміли, що часи їхнього панування в колись дикому степу вже скінчилися. Кордони Російської держави невпинно посувалися все далі на південь, витісняючи ординців зі степових просторів. А там, де ще вчора був безлюдний степ, виникали нові поселення, які утворювали нові хвилі українських переселенців. Так, наприклад, в останні роки XVII століття була заснована слобода Верхня Дуванка, а вже на початку XVIII століття, між 1711–1720 роками — Нижня Дуванка. Ці слободи виникли на місці, де донедавна татари ділили награбовану здобич.

Ситуація на прикордонні змінювалася з кожним роком. Невеличку слобідку Вільшану вже наприкінці 80-х років XVII століття важко було впізнати. Після спорудження Ізюмської засічної лінії і виникнення вже згаданих вище козацьких слобід на татарській стороні сюди почали направляти всіх переселенців, які бажали оселитися в цьому краї. Тому Вільшана почала швидко поповнюватися населенням, серед якого було чимало ремісників, селян і колишніх реєстрових ко-

заків. По мірі того, як нарощувався захист кордонів і зміцнювалася сама прикордонна служба, татарські напади в цій місцевості ставали дедалі рідшим явищем, хоча й були ще досить небезпечними. По Валуйському шляху ординці востаннє промчали у 1736 році, напавши на невеликі слободи Радьковку (знаходиться недалеко від Куп'янська), Сеньків та Верхню Дуванку. Свій напад вороги зробили одночасно трьома загонами, щоб дезорієнтувати козаків (адже сигнали про небезпеку були подані одразу кількома сторожовими постами). Але, незважаючи на таку хитрість, нападники так і не змогли зробити свою чорну справу — не ті вже були часи. Козаки добре знали, що їм треба робити. Швидко організувавши переслідування, вони не дали татарам зруйнувати слободи, і змусили їх повернути назад, у причорноморські степи. Більше в цих краях ординців не бачили.

Федусь Дар'я
(НУ «Чернігвський колегіум» імені Т. Г. Шевченка)

МУЗЕЄЗНАВЧІ ОБРІЇ ПЕТРА МИХАЙЛОВИЧА ДОБРОВОЛЬСЬКОГО

Музеєзнавча справа на Чернігівщині наприкінці XIX – на початку XX ст. активно починає розвиватись завдяки Вченій архівній комісії. Відкриття організації відбулось 14 листопада 1896 р. у приміщенні Державного банку за ініціативи Є. К. Андрієвського.

У 1899 р. членом ЧАК став Петро Добровольський, а в 1902 р. він був призначений управителем справ.

Окремі віхи музеєзнавчої діяльності вченого висвітлювали О. Коваленко, Л. Ясновська, О. Черненко, але ґрунтовної праці, присвяченої внеску Петра Добровольського у розвиток музейної справи Чернігівщини, досі не видано.

Також Добровольський займався розробкою каталогу музею, архіву та бібліотеки ЧАК. Архів був невеликим і складався з 2500 справ. Бібліотека складалась з праць різних вчених закладів і спілок.

Деякі члени комісії зазначали, що з кожним місяцем колекція музею зростала, тому необхідно було негайно створити оновлений опис експонатів. Ця справа ще раніше була доручена Петру Михайловичу, але остаточного варіанту опису учасники не отримали і досі. Вче-

ний виправдовувався перед колегами, зазначаючи, що «дело выпало на мою долю и я до сих пор не закончил свою работу, всегда осложнявшуюся многими препятствиями».

Доречно буде зазначити, що в цей період вчений був делегований на 3 з'їзди, призначений скарбничим комісії, виголосив 7 доповідей, працював у Чернігівській міській думі, був присяжним засідателем у суді і т. д.

Дослідник підготував «Каталог виставки XIV Археологічного з'їзду в Чернігові» (був виданий коштом Д. Я. Самоквасова) та «Програму щодо збирання археологічних, історичних та етнографічних свідчень Чернігівської губернії».

Перший відділ складався з предметів, знайдених під час запланованих та незапланованих розкопок на території Чернігівської губернії. До санкціонованих віднесено роботи у Мізині та Глухові. До випадкових віднесено роботи під час будівництва доріг, мостів і т. д.

Другий відділ складався з пам'яток церковної старовини, які зберігались в Історичному музеї архівної комісії та Чернігівській єпархії.

Третій відділ представлений жетонами та медалями, що належали Архівній комісії.

Четвертий відділ складався з предметів, представлених Чернігівським архієрейським домом, Архівною комісією, Єлецьким Успенським, Ніжинським Благовіщенським та іншими монастирями. А також колекціями П. Дорошенка, П. Скоропадського, Н. Клепуса, М. Ради та ін.

П'ятий відділ висвітлив знахідки Особливої експедиції Російського музею імператора Олександра III, колекцію Полтавського музею, Курської, Тамбовської архівної комісій та сімейну колекцію священника В. Родіонцева.

Експонати були поділені на 11 груп, складено 3 додатки. Відділ складався з 677 речей.

Шостий відділ був поділений на групи за місцем друкування книг та на відділ за змістом. Створено колекцію з фондів Архівної комісії, Єпархіального давньосховища, І. Михайлівського, К. Самбурського та інших.

Відділ рукописів складений із зібрань Полтавського та Чернігівського єпархіальних давньосховищ, Чернігівської та Курської Архівних комісій, Ніжинської міської думи, Фундаментальної бібліотеки Духовної семінарії, В. Родіонцева, П. Дорошенка та інших.

Через велику кількість матеріалів для цього відділу всі експонати не були представлені громадськості. Було обрано найбільш цінні та рідкісні рукописи.

Останній відділ, як зазначив Петро Михайлович, «составился преимущественно из чертежей и планов сохранившихся в семейном архиве князя О. Куракина, ему доставшихся от предка, бывшего малороссийского генерал губернатора князя А. Куракина». Більшість карт та планів відносились до першої половини XIX ст.

Цей відділ Добровольський вважав найбільш цінним і зазначав, що через дорожнечу друку карт та планів багато молодих вчених не мають можливості ознайомитись з ними. Саме цю проблему має вирішити колекція.

Також, враховуючи посаду вченого у Чернігівській міській Думі, було ухвалено рішення про збільшення фінансування музею до 500 руб., поповнення кількісного складу музейної комісії новими членами і т. д.

Завдяки натхненній праці Петра Михайловича Добровольського пожвавилась робота музею Чернігівської архівної комісії, відбулось якісне розширення музейної колекції.

Чиж Віталій
(ХНУ імені В. Н. Каразіна)

УСНА ІСТОРІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ІНФОРМАЦІЇ ДЛЯ МІКРОІСТОРІЇ, МАКРОІСТОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ

Друга світова війна зараз, насамперед, вивчається в плані політичної історії. Пересічна людина або сім'я ставляться на другий план. Проте, історія цих соціальних одиниць слугує джерелом для макроісторії, мікроісторії та історії повсякденності. З цього витікає актуальність теми, яка обумовлена пошуком нових джерел з усної історії, що набуває популярності. В якості прикладів розглядаються нові усні свідчення, які відносяться до періоду Сталінградської битви. Нова інформація представляє науковий інтерес для істориків Другої світової війни. Обробка матеріалів здійснюється за допомогою історико-порівняльного методу.

Перш за все, потрібно встановлювати зв'язок між індивідуумом та гло-

бальною подією, такою, як Друга світова війна. Територіальні рамки — три поселення нинішнього Зачепилівського району — Миколаївка, Сомівка, Зачепилівка. Основа дослідження базується на свідченнях, які пов'язані з двома сім'ями, в яких квартирували німці. Це сім'ї Ковалів в селі Миколаївка та Злиднів в селищі Зачепилівка.

Коваль Ольга Семенівна (1915 року народження) надала свідчення, які фіксують авіабої біля Зачепилівки. Перша подія датується 1943 роком, ведеться розповідь про пілота радянського винищувача, який був збитий недалеко біля села Миколаївка. Ольга Семенівна, скориставшись відсутністю німецьких квартирантів, провела випадково знайденого чоловіка на дах, і тримала його там, підгодовуючи потайки до визволення Миколаївки.

Підтвердження знаходяться і в публікаціях місцевих краєзнавців. Один з них, Юрій Іванович Буланов, писав про серйозні повітряні бої ще до визволення Зачепилівки. Ці бої проходили неподалеку села Сомівка. Це підтверджують знахідки місцевих жителів — деталі німецьких літаків, німецькі гроші, одяг.

Усна історія надає також інформацію про елементи повсякденності населення. Наводиться приклад із життя Злидень Марії Олексіївни (1920 року народження), в якої також квартирували німці. Серед них був лікар. Її син Григорій мав одне з тяжких на той час захворювань. Вилікував його німецький лікар. Також не було поборів з бабусі. У неї був ще один син — Віктор, якому почасти перепадали німецькі продукти, наприклад, шоколад. Окрім того, ті німці, які в неї квартирували, захищали М. О. Злидень від співвітчизників. Вони з чоловіком дожили до кінця окупації спокійно.

Ці свідчення доволі типові для селища. Так, німецький лікар справді працював в Зачепилівці, а німецькі продукти частенько могли з'являтись на столах мирного населення.

У висновку можна сказати про те, що історії багатьох сімей дають вкрай важливі матеріали як для мікроісторії та макроісторії, так і для історії повсякденності. Це допомагає формувати загальну картину історичних подій, і робить наші знання більш детальними.

Шаповалова Анастасія
(ХНУ імені В. Н. Каразіна)

КАРТИНИ — ВІКНА В МИНУЛЕ: ДО 75-ї РІЧНИЦІ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ ВІД НАЦИЗМУ

Онлайн проект виконаний під час літньої навчально-виробничої краєзнавчої практики 2019 року. Онлайн виставка представлена на офіційному сайті Центру краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька. Джерельну базу онлайн виставки склали альбоми з репродукціями картин, а також персональні альбоми-виставки художників.

Наша виставка називається «Картини — вікна в минуле», тому що мистецькі твори є провідниками у той момент спогадів художника, які він пережив в певну епоху, рік, місяць, день, хвилину. Ми з Вами як глядачі, завдяки картинам можемо трішки зазирнути в ту хвилину, в той спогад який відбувся, який пройшов довгий шлях з художником і знайшов платформу для відображення події.

28 жовтня 2019 року Україна відзначала 75-у річницю визволення від нацистських загарбників. Відзначення цієї дати встановлено Указом Президента України у 2019 році з метою вшанування подвигу українського народу в боротьбі за свободу, увічнення пам'яті загиблих у Другій світовій війні. Саме 28 жовтня 1944 року відбулося остаточне вигнання військ нацистської Німеччини та її союзників за межі сучасної України та було покладено край поневоленню нашої території нацистами.

Довгим, тернистим і вкрай кровопролитним був шлях визволення українських земель, адже майже 2 роки тривала битва за визволення України: від 18 грудня 1942 року до 28 жовтня 1944 року. Кровопролитна війна завдала страшні рани нашій землі, залишила незгладимий слід у душі кожного її очевидця. Серед них було чимало художників, які всі свої спогади, переживання відображали в картинах ще протягом багатьох десятиліть після закінчення бойових дій.

З метою відзначення 75-ої річниці вигнання нацистів з України та вшанування всіх визволителів, які не шкодували свого життя заради миру на рідній землі, спільно з Центром краєзнавства імені П. Т. Тронька створили онлайн виставку. На онлайн виставці представлені репродукції художніх творів харківських художників, які стали безпосередніми свідками і учасниками Другої світової війни. Серед

них — Анатолій Леонідович Насєдкін, Віктор Іванович Лапін, Євген Захарович Трегуб, Іван Іванович Іванов, Асхат Газізулінович Сафаргалін, Іван Петрович Селищев, Йосип Аронович Сирота, Олександр Анатолійович Хмельницький.

Два художники безпосередньо пов'язані з Харківським університетом. Це Михайло Гордійович Дерегус, який після революції 1917 року деякий час був студентом фізико-математичного факультету, та Іван Юхимович Кабиш — випускник історичного факультету.

Картини відображають не тільки трагічні військові епізоди, а й героїзм і віру в перемогу. До таких творів ми можемо віднести «За Волгою землі немає» А. Л. Насєдкіна, «Тациндський рейд» І. П. Селищева, «Пісня українських партизан» Є. З. Трегуба та інші. Деякі художники зображали повсякденне життя й побут пересічних людей в період війни. Зокрема, на виставці представлені такі твори, як «Весняні води» А. Г. Сафаргаліна, «Портрет дівчини» Й. А. Сироти та інші. Пам'яті полеглих захисників вітчизни присвячено картину В. І. Лапіна «Ніхто не забутий».

Отже, представлені на онлайн виставці картини дають змогу зазирнути в минуле через призму художніх творів харківських художників та вшанувати військовий і художній подвиг цих митців.

Янкул Олексій
(ХНУ імені В. Н. Каразіна)

ДО ПИТАННЯ ПРО ТИПОЛОГІЗАЦІЮ «ХАРЬКОВСКОГО КАЛЕНДАРЯ» (НА 1869–1917 РР.) ЯК ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА

У 1834 р. в Російській імперії утворилися губернські статистичні комітети, які очолював губернатор. До завдань цих установ входило не лише збирання різноманітних статистичних даних, а й їх оприлюднення. Для цього мали створюватися спеціальні видання. Одним з таких видів друкованої продукції були календарі (або пам'ятні книжки), які з'явилися в кожній губернії після реформування статистичних комітетів у 1860 р.

З 1862 по 1868 рр. в Харкові видавалася «Памятная книжка Харьковской губернии», а з 1868 р. видання фактично продовжило своє іс-

нування під назвою «Харьковский календарь», останній випуск якого вийшов на 1917 р.

У зв'язку з появою таких видань, виникає питання: до якого типу періодики вони належать? Оскільки це було новаторською публікацією для того часу і не зовсім вписувалося в традиційне уявлення про періодичні видання. На прикладі «Харьковского календаря» ми спробуємо в цьому розібратись.

Спираючись на досвід попередніх авторів у цьому питанні, ми викладемо своє бачення даної проблеми, оскільки вона, на нашу думку, потребує уточнення. Зазначимо, що наші висновки можуть стосуватися не лише «Харьковского календаря», а взагалі календарів, які видавалися губернськими статистичними комітетами протягом XIX – початку XX ст. На жаль, регламент виступу не дозволяє нам охопити всі положення даного питання, тому ми окреслимо основні з них.

Якщо ми звернемось до історії друкованих календарів, то побачимо, що вже здавна цим словом називали не лише видання, пов'язані з певними часовими явищами, а й збірники, які включали в себе різного роду передбачення (наприклад, погодні). Але основу майже всіх календарів складали релігійні місяцеслови. З цього ж розділу починався і «Харьковский календарь», та й інші губернські календарі.

Зазначимо, що фундаментальна енциклопедія Брокгауза і Єфрона розділяє терміни «Памятная книжка» і «Календарь», хоча вони, стосовно збірників статистичних комітетів, є тотожними. Однак, назва «пам'ятні книжки» є явищем, характерним суто для Російської імперії. Саме тому в енциклопедії пройшов такий розподіл.

За нашими спостереженнями, даним терміном називали свої видання не лише статистичні комітети. Є й інші приклади. Так, нам відомі видання «Календарь и памятная книжка для нотариусов», що видавалася в Дубно у другій половині XIX ст. На початку XX ст. в Харкові видавалася «Памятная книжка Благовещенского базара в г. Харькове» та ін. Таким чином, терміни «Памятная книжка» і «Календарь» не варто розуміти у вузькому сенсі.

Стосовно губернських календарів Російської імперії, ми наразі не бачимо в літературі чіткого визначення їх як типу періодичних видань. Також спостерігаються різні підходи до їх типологізації та різні класифікації. Їх розділяють за формою, тематикою тощо. Наприклад, за класифікацією, яку наводить Р. Зайні в своїй статті 2009 р. «К вопросу о календаре как типе периодического издания (на приме-

ре календарей на татарском языке)», «Харьковский календарь» можна віднести до періодичного видання, яке за матеріальною конструкцією відноситься до календарів книжкового типу.

За типологією, запропонованою дослідницею І. Гучковою, ми можемо віднести «Харьковский календарь» за характером інформації до універсального видання. Проте, виникає інша проблема. Ми не можемо (за цією ж класифікацією) віднести це видання повністю до світського чи духовного, популярного, практичного або рекламного видання. «Харьковский календарь» об'єднав у собі всі ці критерії.

Спираючись на зміст «Харьковского календаря», ми не можемо віднести його в повній мірі до певної класифікації періодичних видань, які нині існують. На нашу думку, календарі (або пам'ятні книжки), які видавалися губернськими статистичними комітетами протягом XIX – початку XX ст., є абсолютно самостійним типом періодичних видань, які ми можемо позначити як «періодичні статистико-інформаційні збірники».

Таким чином, поєднання традиційних основ календарів з почасти новаторськими рубриками, які включають до себе статистичні дані, науково-популярні матеріали, адрес-календарі тощо, дають змогу стверджувати, що «Харьковский календарь» (як і більшість інших подібних видань) є представником окремого типу періодичних видань — статистико-інформаційних збірників або довідників.

Ящук Андрій
(КНУ імені Тараса Шевченка)

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ МІСЬКОЇ ГЕРАЛЬДИКИ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

За період після проголошення незалежності України власні герби створили та затвердили більшість міст Запорізької області. Основна їх частина була створена у період 1993–2005 рр. Першим був прийнятий у 1993 р. герб м. Енергодара. У 1999 р. затвердили свої міські герби Бердянськ та Вільнянськ, у 2000 р. — Пологи, у 2001 р. — Оріхів і Дніпрорудне, у 2003 — Запоріжжя, Гуляйполе, Токмак і Мелітополь, та у 2005 — Василівка. Прикметною рисою сучасного герботворення є відсутність єдиних, закріплених на законодавчому рівні, вимог

до міського герба. Через це не всі, хоча й переважна більшість, сучасні герби відповідають правилам геральдики. Частина з них створена без уваги до таких правил та без участі фахівців з геральдики, тому має емблематичний вигляд. Відповідно до використання правил геральдики (поділ щита, колористика, композиція фігур тощо) та попереднього досвіду герботворення сучасну міську геральдику Запорізької області можна поділити на три групи:

1. міські знаки емблематичного вигляду — Дніпрорудне, Енергодар;
2. з використанням фігур, колористики історичного герба або його проекту — Бердянськ, Запоріжжя, Мелітополь, Оріхів, Приморськ, Василівка;
3. цілком новостворені за правилами геральдики — Токмак, Вільнянськ, Гуляйполе, Пологи.

Дніпрорудне та Енергодар належать до молодих промислових міст, що виникли за радянської доби. Герби обох мають яскраво виражений емблематичний вигляд — з геральдично неправильною колористикою, використанням нетрадиційних форм щита та внесенням написів (дата заснування та назва міста) у його поле. Водночас схожою є і тематика обох гербів — господарське життя міста, яке передається через основну, центральну фігуру. Для Дніпрорудного це зображення пам'ятника першій руді, для Енергодара — фігура 12-променевого сонця, що символізує атомну електростанцію (Запорізька АЕС — системоутворюючий об'єкт для міста) як джерело енергії.

Наступна група складається зі знаків, які використовують елементи історичних гербів (міських або дворянських) доби Російської імперії. Першим розглянемо приклад Бердянська. Свій сучасний герб місто затвердило 27 липня 1999 р. Фактично був відновлений старий герб 1844 р. з доданим до нього щитовим оточенням. За прийнятим міськрадою описом герба, щитове оточення у вигляді мурованої корони з трьома зубцями та золотих якорів,навхрест покладених за щитом, перевитих Олександрівською стрічкою, були додані до герба «за найвищим велінням» ще у 1857 р., про що у Повному зібранні законів Російської імперії жодних відомостей немає. За тематичним спрямуванням він змінився несуттєво — з буквального (спроба осадити на землю ногайців та освоєння переселенцями їх земель) на історичний (історія заснування міста). До того ж, порт і морські промисли і до сьогодні відіграють важливе значення у житті Бердянська. З Бер-

дянська розпочинається процес витіснення «радянської геральдики» через повернення історичних гербів, їх модернізацію або прийняття замість знаків попередньої доби правильно складених гербів.

Якщо бердянський герб повністю історичний, то сучасний запорізький — злегка модернізований. Він був створений співробітниками Інституту історії НАН України у 1997 р. на основі герба Олександрівська 1811 р., але прийнятий лише у 2003 р. На думку депутатів, герб «вдало розкриває особливості історичного буття міста й околиць на протязі багатьох віків». Герб був затверджений 31 січня 2003 р. на черговій сесії міської ради. На відміну від царського у сучасному гербі міста була змінена форма щита, російські рушниці з багнетами були замінені на козацькі золоті без них, колір нижнього поля щита в описі визначений малиновим та додано декоративний картуш, верхня частина якого вказує на Дніпрогес. Розбивка щита залишилась незмінною, а колористика фактично отримала лише інше трактування. Незрозумілим чином лук та стріли у нижньому малиновому полі були залишені чорними, що представляє класичний приклад накладання кольору на колір. Одночасно фігурам і кольорам було надано нового значення: рушниці і малиновий колір вказують на козацьке минуле краю, лук зі стрілами — на боротьбу з татарами.

Сучасний герб Мелітополя був прийнятий 29 серпня 2003 р. на позачерговій сесії міськради. Одним пакетом був затверджений геральдичний комплект — великий, малий герб та прапор міста, автор Л. Матяш.

Прийнятий герб представляє суттєво модернізований варіант історичного герба 1844 р. Від нього збереглись поділ щита та кольори полів; нижнє поле взагалі майже не змінило зовнішнього вигляду, хоча трактування фігур зазнало змін. Хрест, хоч і залишився накладеним на книгу, але як того добивався Кьоне, став православним. У верхньому полі місце імперського орла зайняла складна емблема, яка вказує на назву (стільники з медом) й основні господарські заняття жителів міста (машинобудування та вирощування черешні). Загалом нижнє поле герба вказує на історію заснування міста, а верхнє — на його заняття, та перегукується з «прізвиськами» міста — «медове місто» (буквальний переклад назви) і «місто машинобудівників» (поширена у радянський період назва). Перехрещені за щитом молоти великого герба додатково вказують на роль промисловості у житті Мелітополя.

Використовуються на сучасному етапі герботворення і розробки з проектів Гербового відділу Кьоне, прикладом чого є сучасні герби Оріхова та Приморська. Для герба Оріхова, підготовленого А. Ґречило, було збережено промовистість. Автор залишив золотий колір щита, центральною фігурою поставив срібний горіх ліщини (що мав вказувати на назву), покладений на перехрестя синьої балки та червоного стовпа. Балка вочевидь вказує на річку, а червоний стовп на важливу залізницю, що проходить біля міста.

Для Приморська було використано проект, запропонований Гербовим відділом у 1872 р. для Ногайська. Узяті з нього фігури — ногайська шабля, супроводжувана трьома півмісяцями — були внесені у друге поле (лише шаблю у сучасному гербі було перевернуто донизу). Герб міста оформлено у такий само щит, як у проекті 1872 р., який в описі називається готичним, збережено позащитове оточення у вигляді золотих колосків, перевитих червоною (Олександрівською) стрічкою, але змінено колір баштової корони з червоного на срібний, що ніби вказує на районний статус міста. Щит розбитий на три поля срібним вилоподібним хрестом, що символізує ріки Обиточну та Кильтичію, що зливаються у єдине русло. Ліва третина щита складається з трьох півмісяців і східного мечу сріблястого кольору на зеленому полі, яка символізує ставку хана Ногайської орди, яка знаходилася в цьому місці, що і дало первісну назву міста — Ногайськ. Півмісяці і меч — перевернені на знак повної поразки від російських військ, що призвела до корінних змін сьогодення і майбутнього цих територій. Верхня третина складається із ширяючого орла-могильника червоно-коричневого кольору на золотому полі, що символізує стиглі поля пшениці Приморського району. А орел — символізує вічність природи цього краю. Права третина щита складається з риби (осетра) на синім полі, що символізує багатство міста та району рибними ресурсами і прилеглість до Азовського моря.

Окремо розглянемо приклад сучасного герба Василівки. Василівка була заснована у 1784 р. як село генерал-майора В. Попова, від імені якого й отримала власну назву. Статус міста вона отримала у 1957 р. Основною архітектурно-історичною пам'яткою Василівки і на сьогодні залишається колишній маєтковий палац Попових, збудований у псевдо-мавританському стилі, який знайшов відображення у сучасному гербі міста. Не маючи власного історичного герба, місто звертається до використання герба засновника поселення, розмістивши

його елементи у двох верхніх полях. Герб Василівки представляє собою поєднання частини родового герба Попових (зі збереженням фігур, але зміною колористики) та зображення «замку Попових».

Загалом простежується тенденція використовувати радянський досвід «від супротивного» та керуватись доробком імперського періоду. Інший приклад становить Токмак, який вперше створив герб за радянської доби. Новий герб був затверджений 12 червня 2003 р. Для його створення використан нормативний щит, рекомендований Українським геральдичним товариством (УГТ) — прямокутний з заокругленою основою («іспанський» тип). У герба дещо незвичний поділ щита на три поля — у вигляді ниткової заокругленої крокви та яскраво виражена господарська тематика. З попереднього герба — радянського періоду — у новий перейшла лише одна фігура, шестерня. Проте вона перемістилась з центру в окреме поле, змінила розмір та колористику. Зберіглось лише її значення як відображення розвитку промисловості у місті. На агарний сектор господарства як основу занять мешканців міста вказують інші дві фігури герба — золоті рало та ріг достатку з колосками усередині. З іншого боку, внесення до герба рала може вказувати також на історію заснування Токмака; у такому сенсі рало означає, що першопоселенці-землероби мали розорювати цілинний Дикий степ. Завершує гербову композицію золотий картуш з написаною на ньому датою заснування поселення — «1784».

Решта міст Запорізької області створили свої герби вперше, бо не мали у минулому герба або його проекту. До них належать Вільнянськ, Гуляйполе та Пологи; про решту міст ми не маємо достовірних даних. Прикметно, герби цих трьох міст об'єднуються між собою за рахунок використання однієї і тієї ж фігури — коня. У кожному випадку він має власне тлумачення, але фактично використовується для передання ідей волелюбності, звільнення та свободи, якими керувались першопоселенці південних степів — що одночасно вказує і на особливості заселення регіону, і на його природу.

Герб Вільнянська прийнятий міською радою 18 жовтня 1999 р. Він представляє золотий щит з покладеним на нього синім стовпом (вказує на річку Вільнянку), через який перестрибує верхи на коні селянин у срібній одежі з піднятою догори лівицею, під ним зображений степовий орел. У главі — напис «Вільнянськ». За смисловим наповненням герб вказує на історію заселення міста — у XIX ст. за Вільнянку переселялись селяни-втікачі з північних зе-

мель. У даному випадку перестрибуючий кінь означає прагнення до волі, звільнення.

У гербі Пологів кінь, разом зі срібною балкою, введений на означення річки Конки. За класичним прочитанням фігуру можна охарактеризувати як «дикого коня», оскільки він без збруї і сідла. У такому випадку, фігура містить додаткове навантаження — як символ освоєння поселенням цілинних земель, степу. Решта гербових фігур вказує на господарські заняття мешканців (два срібних шестикутники — видобуток каоліну, вогнетривких глин та виготовлення будматеріалів) та історію заснування міста (перехрещені молот та залізничний ключ означають заснування міста під час спорудження залізниці Чаплине — Бердянськ). У 1998 р. було підготовлено кілька проектів герба Пологів А. Ґречило, на основі яких, після доопрацювання, 28 квітня 2000 р. міською радою був прийнятий сучасний герб міста.

У гербі Гуляйполя кінь (в описі вказано, що це дикий кінь — тарпан) — взагалі єдина використана фігура. Срібний скачучий кінь на полі, пересіченому синім та зеленим. У гербі зелене вказує на широкий степ, а синє — на чисте небо. Основна фігура є втіленням волелюбності та свободи, а у поєднанні з колористикою надає гербу влучності, дуже близької до промовистості. Герб був затверджений міською радою 10 квітня 2003 р. рішенням № 2, автор В. Коростильов.

Головною відмінністю сучасних міських гербів краю від попередніх періодів, очевидно, є наявність щитового оточення. Доповнити ним герби намагався ще Гербовий відділ Герольдії, але без суттєвих наслідків. За радянського періоду жоден зі створених гербів не мав позащитового оточення — композиція не виходила за рамки щита, ставала перенавантаженою. На сьогодні цю проблему знято — окремі герби почали оформлювати у декоративний картуш (Пологи, Гуляйполе, Токмак, Запоріжжя, Мелітополь, Оріхів, Василівка), додавати до них баштову корону (Бердянськ, Приморськ, Пологи, Гуляйполе, Токмак, Мелітополь, Оріхів, Василівка) та інші елементи (Енергодар, Бердянськ, Приморськ, Мелітополь). Позащитові елементи допомогли уникнути перенасиченості щитового простору фігурами, винести несуттєві для герба дату заснування або назву міста.

Іншою суттєвою особливістю сучасного герботворення є використання різних форм геральдичного щита, деякі з яких — нетрадиційні. Так, у гербах Бердянська та Приморська був використаний щит «французького» типу — прямокутний, з загостренням посередині ос-

нови, причому з огляду на описи, таке рішення мотивувалось бажанням використовувати історичні форми; герб Вільнянська оформлений у чотирикутний щит з загостреною основою; герби Дніпрорудного та Енергодару користуються фігурними щитами нетрадиційної форми – у першого це щит, подібний заформою до використаного у вільнянському гербі, але з опукло зрізаними верхніми кутами, для другого — з заокругленою основою та бічними фігурними вирізами. Для решти гербів був використаний рекомендований УГТ прямокутний щит з заокругленою основою (він же — «іспанський»). Характерно, що декоративний картуш використаний виключно у гербах, оформлених в «іспанський» щит.

За тематикою сучасні герби містять інформацію про історію краю, його заселення, заснування міст; менше — про природу та господарські заняття, в окремих випадках тематика поєднується. Суто «промовистим» гербом є лише один, який належить Оріхову; умовно до цієї категорії можна віднести також міський знак Дніпрорудного (через поєднання зображень пам'ятника першій руді з хвилями Каховського водосховища Дніпра). Історична тематика охоплює уявлення про Запорізький край, як про вільний степ (Вільнянськ, Гуляйполе, Приморськ, Пологи), Дике поле, вказує на боротьбу з кочовиками (Запоріжжя, Приморськ), заселення степів та їх освоєння для землеробства (Бердянськ, Мелітополь, Токмак). Окремо у цьому ряду стоїть лише герб Василівки, який розкриває зв'язок історії міста з його засновником, графом Поповим.

Природно-господарська тематика виражена менше. Суто степові мотиви присутні у гербах Гуляйполя, Пологів (дикий кінь — тарпан) та Приморська (орел-могильник). Фігури, що відображають господарську тематику вказують на електроенергетику (Енергодар, Запоріжжя), машинобудування (Мелітополь, Токмак), залізниці (Оріхів, Пологи), морські промисли (Бердянськ, Приморськ), видобуток корисних копалин (Дніпрорудне, Пологи), землеробство (Токмак) та садівництво (Мелітополь).

Список джерел і літератури:

1. *ДАЗО* (Державний архів Запорізької області). Ф. 3516. Оп. 4. Спр. 1001. 117 арк.

2. Ґречило А. Герб і прапор Пологів. *Знак*. 2004. Число 33. С. 7.
3. Ґречило А. Б. Герби та прапори міст і сіл України. Ч. 1. Львів : «Друкарські куншти», 2004. 120+XLIV с.
4. Василівська міська рада Запорізької області. URL: http: //vasrada.gov.ua/.
5. Енергодарська міська рада: Офіційний сайт. URL: http://www.en.gov.ua.
6. Запорожье под оберегом. *Индустриальное Запорожье*. 2003. № 26 (4 февр.). С. 4.
7. Україна: герби та прапори / авт. проекту та упоряд.: В. Г. Кисляк, О. А. Нескоромний; редкол.: Ю. С. Ганжуров та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2010. 456 с.
8. У Мелитополя появились герб и флаг. *Мелитопольские ведомости*. 2003. № 100 (30 авг.). С. 2.
9. Історія краю / Приморська районна державна адміністрація: офіційний сайт. URL: http://primrda.gov.ua/istoriia_kraiu/.
10. Історія міст і сіл Української РСР в 26 томах. Запорізька область / ред. кол. В. І. Петрикін, І. Є. Зінович, М. П. Киценко та ін. Київ : Головна редакція УРЕ, 1970. 765 с.
11. Похлёбкин В. В. Словарь международной символики и эмблематики. — 3-е изд. Москва : Международные отношения, 2001. 560 с.

Шкільна секція

Андріянова Діана
(ХЛ № 89)

АРХЕОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ НА ХАРКІВЩИНІ: ІСТОРІЯ, СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Останнім часом у всьому світі спостерігається стрімке зростання туристичної галузі. Цьому сприяє ціла низка факторів: полегшення транспортного сполучення між країнами і континентами, зменшення візових бар'єрів, спрощення доступу до інформації і можливість самостійного планування подорожі тощо. За підрахунками спеціалістів, у 2017 р. частка доходів від туризму у світовому валовому внутрішньому продукті досягла 10 %, в Україні аналогічний показник сягав 1,5 % і демонстрував тенденцію до збільшення.

Водночас національна туристична галузь ще знаходиться на етапі свого розвитку і потребує діяльної участі різноманітних спеціалістів, у тому числі істориків та археологів. Адже саме ці фахівці займаються безпосереднім вивченням пам'яток минулих епох, які в подальшому стають об'єктами екскурсійного огляду. Археологічний туризм у різних країнах світу стає все більш популярним, а в Україні він лише робить перші кроки на шляху свого поступу. Розвиток цього виду туризму не лише дозволяє широким верствам населення дізнатися більше про найдавніший період історії регіону, а й прищеплює повагу до археологічної спадщини, наочно демонструє необхідність її збереження. Все вищеназване обумовлює актуальність цієї роботи.

Об'єктом дослідження є археологічна спадщина Харківської області в контексті розвитку місцевого туризму.

Предмет дослідження — наявні та перспективні туристичні маршрути територією Харківщини, які повністю або частково присвячені темі археологічної спадщини нашого регіону.

Мета роботи полягає в оцінці актуального стану розвитку археологічного туризму на Харківщині та розробленні пропозицій щодо створення нових туристичних маршрутів.

Виходячи з поставленої мети, були сформульовані наступні завдання:

- дати визначення терміну «археологічний туризм»;
- дослідити шляхи історичного розвитку археологічного туризму на Харківщині;
- визначити, які археологічні пам'ятки є більш відомими об'єктами екскурсійного огляду, а які не здобули великої популярності;
- на основі проведеного аналізу розробити пропозиції щодо створення нових туристичних маршрутів по території Харківської області.

Хронологічні межі дослідження обмежені 1960-ми – 2010-ми роками, тобто періодом розвитку археологічного туризму на теренах Харківщини.

Географічні межі дослідження охоплюють територію Харківської області в її сучасних адміністративних кордонах.

У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі останнім часом почали з'являтися публікації, в яких дається визначення археологічного туризму, описується його специфіка, відмінності від інших видів туризму, перспективи розвитку в окремих регіонах. У багатьох країнах світу дана форма дозвілля досить активно розвивається, знаходить попит серед туристів. Тому з'являються навіть спеціалізовані компанії, які розвивають саме цей вид дозвілля. В Україні археологічний туризм переживає початковий етап свого становлення, а на Харківщині питання про необхідність його розвитку практично ніколи не ставилося.

Джерельну базу роботи склали друковані туристичні путівники по території Харківської області та офіційні он-лайн ресурси туристичних компаній, які пропонують мешканцям Харкова й області, гостям нашого регіону відвідати різноманітні екскурсії. Під час виконання роботи авторка працювала з бібліотечними фондами Центру краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, а також з виданнями, що зберігаються в Центральній науковій бібліотеці цього ж університету.

В результаті проведеної роботи було визначено, що перспективними для розвитку археологічного туризму на Харківщині є маршрути до археологічного комплексу Війтенки-1 на території Валківського району і до Верхньосалтівського історико-археологічного музею-заповідника на території Вовчанського району. У підсумку було зроблено висновок, що історичний шлях археологічного туризму Слобожан-

щини дуже короткий, тобто відносно недавно туристичні видання почали цікавитися таким видом відпочинку. Можемо сказати, що сучасне суспільство почало більше цінувати культурний розвиток, одним із чинників якого і є археологічний туризм. Прогнози на найближче майбутнє обіцяють нам підвищення попиту та зацікавленості цим видом проведення дозвілля серед молоді.

Васильковська Вероніка
(ХЛ № 89)

РЕКТОРИ ХАРКІВСЬКОГО І ВАРШАВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТІВ: ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Історія українсько-польских стосунків займає помітне місце в історіографіях цих двох суміжних держав. І не дивно, адже Україна і Польща упродовж свого існування завжди були поруч не тільки як сусіди, але й як країни, що мають спільне минуле та перебувають, хоча й на різних етапах, у стадії розбудови національних держав.

У даній роботі досліджено досвід плідної співпраці в галузі освіти та науки між представниками України та Польщі. Реальність сьогодення, внутрішні та зовнішні геополітичні виклики, які повстають перед нашою державою, диктують необхідність пошуку історичних прикладів дружніх та взаємовигідних стосунків між Україною та Польщею. Ми вважаємо, що тема роботи наводить саме такий історичний приклад, що й обумовлює актуальність дослідження.

Об'єктом дослідження виступають українсько-польські зв'язки в галузі освіти, науки і культури XIX – початку XX ст. Предмет дослідження — біографії ректорів Харківського університету, які мали польське «коріння» (П. П. Гулак-Артемовський, А.-Б. П. Пшеборський), та ректорів Варшавського університету, які до цього були професорами Харківського університету (М. О. Лавровський, П. О. Лавровський, І. П. Щелков, П. І. Ковалевський).

Мета роботи полягає у розкритті взаємних сторінок історії Харківського та Варшавського університетів шляхом дослідження та співставлення фактів з біографій їхніх ректорів.

Для того, щоб якомога більш повно розкрити поставлену мету, були сформульовані наступні завдання:

- схарактеризувати основні віхи взаємодії між представниками польської нації на Харківщині та вихідцями з українських земель у Варшаві;
- дослідити біографії професорів Харківського університету, які в різні часи обіймали посади ректорів Варшавського університету, та біографії осіб польського походження, що були ректорами Харківського університету;
- на основі відібраних даних розробити і наповнити базу даних ректорів Харківського та Варшавського університетів;
- створити колективні портрети вчених з польським корінням, що були ректорами Харківського університету, та вихідців з українських земель, що обіймали пост ректора у Варшавському університеті;
- порівняти специфіку відображення біографій досліджуваних осіб в літературі, що була в різні роки видана на території сучасних України і Польщі.

Хронологічні межі дослідження безпосередньо пов'язані з датами життя та діяльності досліджуваних нами вчених. Зважаючи на це, нижня хронологічна межа датована 1790 роком — роком народження П. П. Гулака-Артемовського (1790–1865) як найстаршого з ректорів, чиї життєписи ми вивчали у даній роботі. Верхня хронологічна межа датована 1941 роком — роком смерті наймолодшого з ректорів А.-Б. П. Пшеборського (1871–1941).

Географічні межі дослідження охоплюють території, з якими були пов'язані життєві та творчі шляхи ректорів, чиї біографії стали предметом цього дослідження. В першу чергу, це Слобідська Україна з центром у Харкові та Мазовія з центром у Варшаві.

Історія українсько-польських взаємовідносин в контексті історії Харківського університету неодноразово привертала увагу вчених. Про це свідчать численні монографії, довідники, публікації у спеціальних збірниках статей. В той же час, у названих книгах і статтях в основному йдеться про вивчення «польського сліду» на теренах Харківщини, в той час як «український слід» у Польщі (в тому числі, у Варшаві) залишається маловідомим.

Джерельну базу дослідження склали біографічні довідники, що в різні роки були видані у Харківському та Варшавському університетах.

Також залучалися енциклопедичні видання, матеріали періодики й офіційні он-лайн ресурси Харківського та Варшавського університетів. Робота з відповідними україно-, російсько- та польськомовними матеріалами велася у Харківській державній науковій бібліотеці імені В. Г. Короленка і бібліотеці Центру краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Також авторка вела переписку з адміністрацією Варшавського університету з метою розширення кола досліджуваних джерел.

Проаналізувавши життєві траєкторії ректорів Харківського університету, які мали польське коріння та ректорів Варшавського університету, які в різний час працювали в Харківському університеті, ми побачили, що результати, яких вдалося досягти цим діячам, багато в чому визначалися особливостями більш загальної соціальної ситуації, в якій їм доводилося працювати. В подальшому це позначилося і на тому, яка пам'ять залишилася про цих людей у Харкові та у Варшаві.

Гвоздьов Володимир
(Лизогубівська ЗОШ)

ЖОРНА ГОЛОДУ НА ХАРКІВЩИНІ

Історія людства знала немало трагічних подій: війни, катастрофи, природні стихійні лиха. Та, про яку мова йтиме в цій роботі — найжорстокіша. Про голод, Голодомор в Україні говорять не одне десятиліття. З набуттям Україною незалежності події 1932–1933 років стали активно досліджувати вітчизняні та зарубіжні фахівці, спираючись на розсекречені архівні документи та свідчення очевидців. Сьогодні надруковано багато праць, архівних документів і свідчень очевидців про події початку 30-х років XX століття. Але в нашому суспільстві залишається ще багато людей, які не вірять у те, що голод дійсно був, а якщо і був, то точно не геноцидом. Можливо, тому, що просто не хочуть вірити. Поряд з цим науковці вже приділили достатню увагу регіональним аспектам проблеми. Зокрема, такому важливому регіону як Харківщина, проте, ще багато не відкритого матеріалу, який стосується мікроісторичних досліджень на рівні сіл, районів тощо. Дослідження голодомору 1932–1933 рр. має і практичне значення, оскільки сприятиме висвітленню і популяризації у публічному просторі правдивої інформації стосовно всіх жахіть тоталітарного режиму в Україні.

Предметом дослідження є аграрні перетворення у сільському господарстві кінця 1920 – початку 1930-х років в УРСР та Голодомор 1932–1933 років на території північних областей республіки.

Об'єктом дослідження даної роботи є процес голодування населення 1932–1933 років на Харківщині.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 1928–1933 роки. Нижня межа обумовлена відновленням насильницьких хлібозаготівель. Верхня встановлюється відповідно — піком масових смертей, спричинених голодом.

Територіальні рамки дослідження — межі Харківщини в адміністративно-територіальному поділі 1932–1933 рр.

Мета дослідження — розкрити причини, хід та наслідки Голодомору 1932–1933рр. на Харківщині, та Харківського району як її складової.

Матеріали дослідження можуть бути використані при викладанні тематичних уроків з історії України, історії селянства, при підготовці тематичних виставок про Голодомор 1932–1933 років та експозиції історико-краєзнавчих музеїв в школах Харківського району, присвячених висвітленню подій радянського періоду в історії нашої держави.

У першому розділі дається коротка характеристика різних оцінок істориків у дослідженнях причин Голодомору, висвітлюється хід і наслідки цього явища в різних регіонах України. Другий розділ присвячено розгляду основних особливостей перебігу Голодомору на Харківщині в межах адміністративного поділу 1930-х років. Аналізуються демографічні та економічні наслідки для регіону. Третій розділ показує на основі спогадів очевидців «звичайні» (для того часу) події Харківського району — арешти, конфіскації, голод. У висновках підсумовані основні результати роботи.

Історичний факт Голодомору 1932–1933 років в Україні визнали близько 70 країн світу. У тому числі парламенти 11 країн визнали його актом геноциду (серед них США, Канада, Естонія, Аргентина, Австралія, Італія, Угорщина, Литва, Грузія, Польща). Парламентська асамблея ОБСЄ 2003 року також визнала Голодомор 1932–1933 років в Україні актом геноциду. Пам'ятні знаки жертвам Голодомору в Україні встановлено в багатьох країнах світу.

Чи треба нам сьогодні знати правду про події 30-х років XX ст.? Глибоко впевнені в тому, що треба. Народ, який не знає свого минулого, не має майбутнього. Ми не зможемо ввійти в день завтрашній вільними, якщо не знатимемо правди про минуле.

Мампуя Лаура
(ХСШ № 80)

ІСТОРІЯ ПІДЗЕМНОГО МІСТА

Харків, як свідчить історія, заснований у XVII столітті, а точніше — у 1654 році на місці стародавнього половецького городища як козацька фортеця для захисту від набігів кочовиків. Місто має свою підземну історію, оповиту таємницями та легендами. Офіційні джерела 1913 року, коли у місті один за одним сталося більше двадцяти провалів і були зроблені перші масштабні наукові пошуки причин цього, вказують, що ці провали пов'язані з давніми підземеллями: їхні склепіння, зведені в XVII–XVIII століттях, просто не витримали випробування часом. Орієнтовно, старовинні тунелі з безлічі не пов'язаних між собою невеликих систем розкинулися на п'ять кілометрів. Деякі з них, наприклад, кріпосні ходи, мали замасковані виходи на поверхню, до того ж в різних місцях, в тому числі, і до річки Лопань. Вони спускалися з території фортеці та закінчувалися на одному рівні з річкою. Їх наявність дозволяла мешканцям фортеці не лише запасатися водою з колодязів у цих підземних ходах під час облоги, але і таємно, під землею, переправляти ратників прямо в тил ворога для проведення розвідки або навіть битви.

Пізніше, у XVIII–XIX століттях, винахідливі харківські купці облаштували в підземних галереях склади товарів, до того ж зосередили їх в історичному центрі міста — під нинішньою вулицею Квітки-Основ'яненка, поруч з площею Конституції, однойменною станцією метро, будівлею Харківської міськради та Успенським собором. Під час війни підземелля слугували бомбосховищами.

Вхід до підземелля починається зовсім не з люка у потаємному місці, а з підвалу триповерхової будівлі XIX століття по вулиці Квітки-Основ'яненка. Нині тут розміщується Харківський коледж будівництва, архітектури та дизайну, а 200 років тому був купецький Гостинний двір. Купці, які приїжджали до Харкова з далеких місць, розміщували тут свої контори, подовгу гостювали самі, часом з сім'ями, і тут же, у спеціально розчищених та облаштованих підземних галереях, зберігали запаси товару.

Осипюк Вікторія
(Великобілозерська ЗОШ № 3)

СІМЕЙНО-ПОБУТОВА ОБРЯДОВІСТЬ ЖИТЕЛІВ ВЕЛИКОБІЛОЗЕРСЬКОГО РАЙОНУ НАПРИКІНЦІ 1950-х – У 1960-х РР.

Україна XX ст. Присутність ідеологічного у всіх сферах життя її громадян. Створення «нового» атеїстичного суспільства, а радянська обрядовість стає однією з основних форм протидії релігії. Актуальність дослідження обумовлена наявністю загальних праць з дослідження сімейно-побутової обрядовості періоду 50-х – 60-х рр. XX ст., без врахування регіональних особливостей. Зокрема, дослідження сімейно-побутової обрядовості на території с. Велика Білозерка зазначеного періоду — відсутні.

Досягнення сформульованої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- дати загальну характеристику сімейно-побутової обрядовості жителів Великобілозерського району напередодні та в період 1960-х рр.
- провести збір матеріалів усної історії під час етнографічної експедиції територією Великобілозерського району Запорізької області;
- виділити основні блоки сімейно-побутової обрядовості великобілозерчан 1950-х – 1960-х рр.;
- виділити регіональні особливості сімейно-побутової обрядовості великобілозерчан 1950-х – 1960-х рр.
- узагальнити та структурувати знайдений матеріал.

Укладення шлюбу, так само, як і хрещення чи поховання, довгий час залишалося прерогативою Церкви. Саме в досліджувальний період впроваджується нова «червона» обрядовість.

Особливе занепокоєння влади викликав обряд хрещення. Тож, особлива увага мала спрямовуватися саме на створення безрелігійної альтернативи цьому обряду, що мала би символізувати входження вже не в християнський, а в радянський світ. Так, за спогадами В. К. Вітер, насаджувалися безрелігійні назви «октябрини» або «звіздини», назву яких використовували і для обрядів 1960-х років [1, с. 74], а за ствердженням О. В. Горошка, батько якого був партійним, обряд «октя-

брин» мав, у першу чергу, символізувати входження до колективу «борців за революцію», і саме колектив був відповідальний за моральне і духовне виховання дитини, а батьки відсувалися на другий план [2, с. 91]. На початку 1960-х кількість хрещень дорослих становила близько половини від всіх здійснених [3, с. 246], тож одним із заходів антирелігійної кампанії був наказ заборонити будь-які хрещення, окрім хрещень немовлят. Чинником збереження релігійних обрядів було те, що віряни могли виконувати їх в офіційно закритих церковних приміщеннях або ж в своїх домівках. Особливо вирізнялися в цьому плані переселенці з Західної України. Так, Г. О. Редько пригадувала, що її молодшого брата хрестила вдома бабуся [1, с. 52].

У 1965 році була впроваджена нова ініціатива, спрямована на скорочення кількості хрещень: відтепер священики були зобов'язані подавати звітності про хрещення немовлят та дітей, а також дорослих [4, с. 314].

Таким чином, альтернативний безрелігійний обряд повинен був стати одним із головних інструментів протидії хрещенню.

Чимало елементів радянського обряду було запозичено із хрестин. Наприклад, хрещені батьки (в народі — «куми») іменувалися тепер почесними батьками і несли відповідальність перед суспільством за виховання нового радянського громадянина. За свідченнями А. М. Супруна (1962 р. н.), його почесними батьками було обрано колег батьків, теж партійних, а ось до церкви носив хрестити безпартійний сусід Іван [2, с. 44].

Перед впровадженням «нової» весільної обрядовості відповідним органам потрібно було вирішити ряд нагальних проблем. Наприклад, досить частими були скарги молодят і їхніх родичів на формалізм і бюрократію при здійсненні реєстрації в РАЦСах. Негативну роль відігравала також відсутність відповідного оформлення. Приміщення часто були темними та непривітними. За таких обставин годі чекати від молодят відмови вінчатися в церкві, адже, як звітували уповноважені (і як стверджувалося в офіційних документах), здебільшого саме естетика вінчального обряду, урочистість приваблювали молодь більше, аніж його релігійна складова [5, с. 3].

У відповідь на таку критику було здійснено низку заходів. По-перше, наприкінці 1956 року весілля були передані до відомства виконкомів місцевих рад. По-друге, організовано курси для їх завідувачів з приводу покращення проведення весільних церемоній. Було прийнято рішення

забезпечити розподіл реєстрації шлюбів, народжень та смертей, а тому ініційовано відкриття спеціалізованих приміщень для урочистостей — Палаців одружень [3, с. 34]. У 1960-х рр. формувалися також такі весільні традиції, як біла сукня нареченої чи урочистий марш Мендельсона, що супроводжує обряд [9, с. 402]. Утверджувалася й традиція покладання квітів до пам'ятника В. І. Леніну чи монумента загиблим воїнам у цей день [5, с. 3]. Навіть промови та привітання мали бути «правильними». Ось, наприклад, одне з привітань молодятам, яке пригадала О. С. Замкова, переселенка з Пирятину Полтавської обл.:

«Хай же сонце ясне Вам освітлює путь
І під ноги хай стеляться квіти
Бо прекрасні дні Вас з майбутнього ждуть —
В комунізмі Ви будете жити!» [2, с. 28].

Весіллю, так само, як іншим безрелігійним обрядам, надавали колективного та державного характеру. Таким чином, шлюб мав стати одним з елементів декларованої державою політики рівноправ'я в родинній сфері.

Серед усіх сімейно-побутових обрядів у Радянському Союзі саме поховання було найбільш вразливим для переформатування. У першу чергу, смерть людини виводилася зі сфери індивідуального у сферу колективного — «це горе для всіх нас». Так, здійснення відспівування священником тепер було необов'язковим та навіть небажаним елементом обряду, натомість, на перший план висувалося символічне проводжання померлого в останню путь не лише родичами, але й товаришами з роботи, сусідами, друзями, а також представниками влади. Одним з неодмінних елементів такого поховання мав бути духовий оркестр, що грав траурні марші. Оркестр мав стати, мабуть, однією з виразних рис саме світського поховання. Більшість опитаних 1950-х років народження про похоронний обряд пам'ятали лише оркестр.

Іншим важливим елементом нового обряду мали стати промови. Промови офіційних осіб мали символізувати нерозривність життя та смерті звичайних людей від справ партії, держави. З іншого боку, це також надавало певної легітимності заходу. Промова також мала бути своєрідним підсумком життя та діяльності померлого, але, на відміну від аналогічної промови священика, була світською за характером. За спогадами В. І. Степаненко: «В колгоспі працював Сергій Миколайович. На якій посаді він перебував, не пригадую, а ось те, що він на всіх похоронах виступав — пам'ятаю» [1, с. 26]. Як пише

радянська дослідниця В. Борисенко, в поховальних промовах «наголошується увага на безсмерті людини у витворах її рук, розуму та дітях» [1, с. 17].

Практика безрелігійного поховання приживалася надзвичайно повільно та важко. За ствердженнями О. Н. Лагода, якщо помирала стара бабуся, то на похороні був священник, а якщо працююча людина, то ні.

Намагання впровадити новий безрелігійний обряд зазнало поразки. Варто відзначити також спроби витіснення релігійного обряду «проводів» чи «гробків» днем поминання померлих, приуроченим до 9 травня.

Отож, саме в 1960-х роках радянська влада почала інтенсивно впроваджувати нові безрелігійні обряди на заміну традиційним християнським. Деякі елементи «старих» обрядів запозичувалися новими, проте змінювали своє значення. Облаштування спеціальних приміщень для весіль та створення нових безрелігійних весільних традицій мало сприяти зменшенню кількості вінчань. Хрещення намагалися викорінити різноманітними указами та заборонами, замінивши його обрядом «звіздин». Поховання ж ставало певним колективним проводжанням померлого, включаючи промови товаришів та музичний супровід. Тим не менш, релігійні обряди залишалися досить поширеними серед населення, про що свідчать спогади старожилів.

Список джерел і літератури

1. Див.: «Усна історія». Записи розповідей жителів Великобілозерського району. Велика Білозерка, 2018. Вип. 2. 108 с.
2. «Усна історія». Записи розповідей жителів Великобілозерського району. Велика Білозерка, 2019. Вип. 3. 96 с.
3. Бондарчук П. Релігійність населення України у 40–80-х роках XX ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін. Київ : Інститут історії України НАН України, 2009. 381 с.
4. Шліхта Н. Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х років. Харків : Акта, 2011. 468 с.
5. Гуменюк О. В. Радянське весілля: обрядова специфіка. *Теорія і практика сучасної науки* : матеріали конференції (м. Дніпро, 24-25 лют. 2017 р.). Херсон, 2017. С. 171-173.

6. Винайдення традиції. Пер. з англ. / ред. Е. Гобсбаум, Т. Рейнджер. Київ : Ніка-Центр, 2005. 448 с.

Потєхін Антон
(Кіровоградський обласний НВК)

КОЗАЦЬКИЙ ЗИМІВНИК БУГО-ДНІПРОВСЬКОГО МЕЖИРІЧЧЯ В УМОВАХ ІНКОРПОРАЦІЇ РОСІЙСЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ

Дослідження колонізаторської та господарської візії козацьких зимівників та слобід на території Буго-Дніпровського межиріччя в умовах інкорпорації Російською імперією викликає неабиякий науковий інтерес.

Джерельну базу дослідження склали архівні матеріали XVIII–XIX ст. Історіографічна база, представлена монографіями з історії краю, оминає увагою Буго-Дніпровське межиріччя. Тому постає необхідність ґрунтовного дослідження локальних особливостей ведення козацького господарства в умовах російської експансії.

Статистичний метод дозволив проаналізувати фактори та динаміку розвитку козацьких зимівників, якими було колонізовано край ще у XVII ст. внаслідок посилення феодального тиску в Гетьманщині та Слобожанщині. Разом з тим, формується клас залежного слобідського населення і старшинської зимівничої верхівки, що своїми господарствами охоплювала чи не всі сфери економічного впливу та колонізації. На основі нечисленних козацьких та російських переписів ми вперше змогли реконструювати карту зимівників, де вдалось з'ясувати, як вони відтворюють лінії торгівельних шляхів, що були основними артеріями збуду продукції.

Активізація ролі козацького господарства обумовлювала посилений інтерес Російської імперії. Разом зі створенням маріонеткової Нової Сербії, економічна ситуація в регіоні загострюється. Розмістивши переселенців з Балкан на землях Вольностей Війська Запорозького, місцевий уряд провадив виселення населення, конфіскацію майна, митну політику, яка викликала хвилю обурення у колах козацької старшини, про що маємо свідчення в документах. Давалося взнаки й створення т. зв. «присутственних мест», аналіз ролі яких проводиться в роботі на основі вперше

розробленої карти таких постоїв. З неї добре помітно, що всі торгові напрями Буго-Дніпровського межиріччя були заблоковані. Застосовуються методи аналізу і синтезу, історичного порівняння для вироблення оцінки подій, пов'язаних із економічним освоєнням окресленого нами регіону.

З утвердженням нової влади стратегії адаптації запорожців до нових реалій ставали варіативними. Особливо добре цим користувалась старшина, не помічена у т. зв. «злочинах Калнишевського». Отримуючи ранг російських військових, з перебіжництва починається закріпачення Півдня України, адже козацькі господарства ставали помістями, а до цього вільні зимівчани ставали кріпаками. Інші ж поселення ставали державними.

Російський уряд, реорганізовуючи Буго-Дніпровське межиріччя у мережу військових поселень, був все ще схвильований загрозою з півдня, а тому визнавав важливість заміни Запорожжя іншими іррегулярними частинами. Важливу роль відіграє козацький фактор, що чисельно переважає в соціальній структурі тогочасних аракчеєвських поселень.

Зрештою, колишнє козацтво у XIX ст. становило не тільки значну соціальну категорію, а й було репрезентантом господарчої школи. Козацькі чумаки й торговці трансформуються у прогресивне купецтво.

Підводячи висновок, можна ствердити, що козацька підприємницька школа, заснована на вільнонайманій робочій силі, неурядовій конкуренції на ринку створює сприятливі умови для розвитку Південного регіону. Формуючи поселенські традиції, козацьке господарство стає оптимальною формою економічного освоєння Півдня й модератором швидкого економічного розвитку у XIX ст. всупереч урядовій політиці підтримки кріпосного права та феодального устрою.

Хорольська Дар'я
(Великобілозерська ЗОШ № 3)

ВИКОРИСТАННЯ МЕДУ В РОДИННІЙ ОБРЯДОВОСТІ ЖИТЕЛЯМИ ВЕЛИКОБІЛОЗЕРСЬКОГО РАЙОНУ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

З настанням нової ери — віку правління машин, людина все частіше стала забувати про споріднені зв'язки з природою. Але, як нам відо-

мо, у природі все передбачено і до неї варто лише прислухатися. Вона подарувала людині воістину безцінний і щедрий подарунок — створила бджолу — «Божу мушку», «Божу пташку», «Святу», а значить, і продукти її святі [2, с. 36].

Актуальність дослідження обумовлена тим, що бджільництво на відміну, наприклад, від землеробства, тваринництва, значно менше відображене в українській етнографічній історіографії. Ціла низка нез'ясованих питань, зокрема, щодо локальної та регіональної специфіки, особливо обрядової, відсутність комплексного узагальнення обрядового контексту традиційного бджільництва українців та інші визначили актуальність теми. А тематика використання меду в обрядовості на території Великобілозерського району взагалі не досліджувалася.

Досліджуючи витоки використання меду в родинній обрядовості, потрібно зважувати на психологічні особливості жителів нашого краю, епоху, в яку вони жили, економічні, соціальні явища, які характеризують рівень виробництва, а з ним — рівень загальних, наукових та ужиткових знань.

Мед широко використовувався в релігійному житті українців і виступав універсальним символом солодкості та лагідності, зв'язком з потойбічним світом. В ході етнографічної експедиції нами було з'ясовано, що 98 % опитаних респондентів підтверджують використання меду в святкуванні християнських свят. Більшість опитаних (56 %) пов'язують мед лише з одним релігійним святом Маковея, але при детальному опитуванні 87 % всіх респондентів пригадують використання меду у багатьох християнських святах: Святий вечір, Голодна кутя, Великдень, св. Іллі, Маковея, Яблучний Спас, храмове свято Петра і Павла, інші, що, в свою чергу, встановлює ступінь ритуальної «залученості» солодкого продукту в світоглядну канву життя українського етносу.

Мед набував цілющих властивостей і сакрального характеру внаслідок перебування на Святій вечері. Як зазначає А. О. Глотка, вона й сьогодні на Святвечір першим на стіл ставить ємкість з медом, а потім протягом року використовує цей мед лише для лікування [3, с. 46]. Більшість же респондентів зазначили використання меду при приготуванні куті на Святу вечерю. Але найбільш цікаву традицію розповіла Є. В. Киричок — в Святвечір вона намазує мед на порозі хати, щоб привабити добрих духів, та просипає стрічку меду, щоб злі духи не пройшли до хати [3, с. 27].

Прослідковується також традиція використання меду в обрядах ворожіння в різдвяний цикл, саме серед переселенців до Великої Білозерки з районів Західної України. «Дівчата медом намазували губи, щоб в новому році зустріти коханого, якому буде солодко цілувати» — зазначає Г. О. Редько [3, с. 86]. Використання меду прослідковувалося й на Великдень. Частина опитаних зазначають використання меду в тісті при випіканні паски, щоб і померлі родичі могли скуштувати. Так, Н. Ф. Бакумовська розповіла про традицію обов'язкового дарування меду родичам на Великдень. Обов'язкове дарування меду звичайно пов'язувалось з ідеєю примноження та міцного здоров'я [3, с. 62]. Найбільш поширене використання меду саме на «Маковея». Це свято отримало й другу назву — Медовий Спас. За спогадами М. С. Маловічко, згідно з традицією, їсти освячений мед можна було саме з цього дня [3, с. 55]. Велика роль меду відводиться й сьогодні при святкуванні храмових свят. Як зазначив о. Олександр: «На Петра і Павла обов'язковою стравою на столах є «медів», яку жінки готують з пшениці та меду. Протягом кількох днів настоюють зерно пшениці в меду, а потім варять в медовому сиропі» [3, с. 76]. Таким чином, можемо зазначити, що використання меду в святкових християнських стравах широко використовується й сьогодні як в храмах, так і в домашніх стравах.

Мед широко використовувався в багатьох звичаях і обрядах української родини, зокрема, при народженні дитини.

На сьогодні один з найбільш поширених обрядів з використанням меду є обряд купання новонародженої дитини у воді з медом. Якщо дитя купати «в меду» (в купелі розім'яти трохи меду), то дитину всі любитимуть. Так, 60 % всіх опитаних жінок згадували про цей обряд, хоч про особисте використання цього обряду зазначили лише 6 жінок. А Т. Михайловська навіть пригадала пісню: «Мала мати одну дочку та й купала у медочку» [3, с. 68]. Підтверджень правдивості даного ритуалу нами знайдено не було. Мед давав породіллі сил, саме тому, за свідченнями В. Мироненко та Н. Жадленко, після пологів породіллі приносили почастувати меду для відновлення сил. А ось Г. М. Редько та Л. І. Тронь (переселилися до Великої Білозерки з Волині на початку 70-х рр. XX ст.) розповідають про звичай, переказаний їм бабусею: батько новонародженої дитини після пологів розводив мед з горілкою та пригощав всіх родичів, а новонароджену дитину обризкував сумішшю з чотирьох боків з метою надання здоров'я [3, с. 76].

Використовували мед й при замовлянні оберіга для новонародженої дитини. Про різновиди меду для цього ритуалу згадала лише Н. М. Битковська: «Мед мав бути лише гречаний для дівчаток, та акаційовий для хлопчика» [3, с. 63]. Різновиди меду вражають.

Жінки приносили мед на одвідки і на родини як пригощання для молодої матері, для швидкого відновлення. А батьки новонародженої дитини обов'язково ставили його на стіл, щоб у немовляти було «солодке життя».

Очевидно, в давні часи мед мав значно ширше застосування в родильній обрядовості українців, однак з часом сфера ритуального вживання цього продукту звузилася, а в окремих випадках мед був замінений цукром. Так, О. С. Кірейцева, батьки якої переселилися в Україну з території Росії, розповідає про використання цукру при народженні дитини [3, с. 65].

Таким чином, меду відводилися важливі ритуальні функції при народженні дитини: в ролі ритуального очисника матері після пологів; як символ, наділений магією позитивно впливати на подальшу долю, здоров'я новонародженої дитини.

Мед як ритуальний символ набував магічного забарвлення й використовувався на весіллі. Так, за переказами мешканців Великобілозерського району, давня українська традиція, коли дівчина виносить власноруч вишиті рушники хлопцю, зазнала трансформації й до сьогодні мало зберіглася, а ось традиція пригощання майбутньою тещею зятя медом зберіглася до сьогодення, хоча й у трансформованому вигляді.

На межі XX–XXI ст. при сватанні мати нареченої накривала стіл, де обов'язково був мед. А Л. Я. Денисенко навіть пригадала уривок з пісні, яку досить часто співав її старший брат:

«На заручини йдемо, мед-горілку несемо.

Будем пити мед-горілку за хорошую дівку».

Символіка меду простежується й в обряді весілля. Так, мати нареченої зустрічала молодят з церкви саме калачом з медом, про що засвідчили 38 % опитаних, хоч до сьогодні ця традиція трансформувалася в зустріч з хлібом-сіллю. «Мати підносила калач і мед на тарілці, яким пригощала не тільки молодих, а й всіх гостей, а ми малі були, з радістю чекали цього моменту, щоб скуштувати солодощів», — пригадує одна з найстарших жителів села М. К. Лазько (94 роки). Свекруха також зустрічала молодят з медом: кухлик з медом давала нареченому, а молоду годувала медом —

«Щоб була гладка». Розповідає М. С. Старосвітська: «молода частувала молоду родину медом протягом першого місяця подружнього життя, готували пірожки з медом, добавляла мед в більшість страв, звідки й пішла назва — «медовий місяць». Впливав й вид меду [3, с. 57].

Слід зазначити, що у частуванні медом, власне, і полягала магічна дія, що мала на меті підсилити взаємну любов подружжя; вона характерна й для Півдня України, зокрема, Великобілозерського району. Прилюдне обрядове годування молодих медом не лише символічно закріплювало набуття ними нових соціальних ролей та сприймалося як наділення долею, й висловлювало побажання щасливої долі молодим.

Магічне значення мав мед і в поховально-поминальній обрядовості українців. Одним з найважливіших матеріальних атрибутів поховальної обрядовості була ритуальна страва — «канун», або «кутя» [4, с. 36].

Післяпохоронний «обід», де мед був важливою знаковою стравою у складі «колива», можна вважати трансформованою й редукованою формою давньослов'янського поминання мертвих у місцях поховань, що входили в комплекс ритуальних дій, відомий як «тризна» [4, с. 149]. Кутя з медом як поминальна страва побутувала й на території Великобілозерского району та зберіглася до сьогодення, що є свідченням стійкості етнічних традицій. Починаючи поминальний обід, насамперед з'їдали по три ложки колива.

Таким чином, можемо стверджувати, що мед мав широке використання в родинній обрядовості, особливо під час основних етапів життя. Можемо стверджувати, що серед жителів Великобілозерського району мед символізував перехід між різними етапами життя людини, а саме:

- народження — символізував щасливе (солодке) життя, а для дівчинки — красу та вроду;
- у весільній обрядовості мед був символом єдності молодих;
- при поховальній обрядовості через вживання меду здійснювалося символічне поєднання з пращурами, встановлювався зв'язок між всіма поколіннями родини, що робило її нероздільною та вічною.

Як бачимо, мед мав широке використання в магічній практиці, пов'язаній з основними етапами життя людини і супроводжував її на всіх етапах: від народження до смерті.

В процесі дослідження визначено, що обрядовість Півдня України, пов'язана з використанням меду, має свої особливості:

- поєднання елементів використання меду в обрядовості різних ре-

гіонів, що пов'язане з особливостями заселення півдня України;

- на сучасному етапі медова обрядовість отримала новий виток розвитку в святкуванні календарних урочистостей та обрядів життєвого циклу людини (родильних, весільних, похоронно-поминальних), стала більш поширеною серед жителів Півдня України, зокрема, жителів Великобілозерського району, але використовується частково і досить часто без розуміння змісту обрядів;

Проаналізувавши зібраний матеріал, поспілкувавшись з жителями району, зробивши відповідні описи традицій, з'ясовано, що жителі Півдня України, зокрема, Великобілозерського району Запорізької області, знають заборони і частково виконують обряди, пов'язані з використанням меду, але в дуже спрощеному, трансформованому вигляді.

Список джерел і літератури

1. Дмитренко А. Символіка меду в родинній обрядовості. *Народознавчі зошити.* Львів, 2011. № 4. С. 54-77.
2. Мовна У. Бджільництво: український обрядовий контекст. Львів, 2017. 552 с.
3. «Усна історія». Записи розповідей жителів Великобілозерського району. Велика Білозерка, 2019. Вип. 3. 96 с.
4. Мовна У. Знакова функціональність меду в українському обрядовому «тексті» народин. *Народознавчі зошити.* Львів, 2011. № 5. С. 755-759.

Фотолітопис конференції

Перше пленарне засідання 37-ї Міжнародної краєзнавчої конференції молодих учених

Голова Наукового товариства студентів, аспірантів, докторантів та молодих учених історичного факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна відкриває роботу конференції

З доповіддю «Ілля Рєпін і Харківський університет» виступає к. і. н., заступник директора Центру краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька ХНУ імені В. Н. Каразіна О. І. Вовк

Виступ члена Національної спілки краєзнавців України Г. П. Столярової на тему: «Ілля Рєпін і Тарас Шевченко»

Завідувач відділу українського та російського мистецтва XVI – початку XX ст. Харківського художнього музею О. Й. Денисенко презентує видання «І. Ю. Рєпін і духовні святині Слобожанщини (до 175-річчя від дня народження)»

Завідувач кафедри історіографії, джерелознавства та археології ХНУ імені В. Н. Каразіна С. І. Посохов презентує монографію «Обличчям до світу: історія міжнародних зв'язків Каразінського університету»

Президент Зміївського наукового краєзнавчого товариства
Ю. О. Коловрат-Бутенко презентує монографію
«Історія Зміївського ліцею № 1 імені З. К. Слюсаренка. Короткий нарис»

Директор Центру краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька, професор
кафедри історіографії, джерелознавства та археології
ХНУ імені В. Н. Каразіна С. М. Куделко презентує
премію імені А. Г. Слюсарського та премію імені Героя України,
академіка П. Т. Тронька

Доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології
ХНУ імені В. Н. Каразіна О. Г. Павлова презентує
премію імені Л. Ф. Луньова

Засідання секції «Історіографія і джерелознавство місцевої історії»
(кафедра історіографії, джерелознавства та археології)

Засідання секції «Краєзнавство і пам'яткознавство»
(Музей археології)

Учасники секції «Мистецтвознавство і літературознавство
у локальному вимірі»
(ауд. V-53 імені А. Ф. Луньова)

Засідання секції «Релігія і церква у дзеркалі краєзнавства»
(ауд. V-60 імені В. П. Бузескула)

Круглий стіл у форматі відеомосту
«Пошуки, знахідки, перспективи: краєзнавство у вищій школі України і Білорусі», присвячений 215-річчюХНУ імені В. Н. Каразіна
(ауд. II-49)

Засідання шкільної секції
(ауд. V-58 імені М. І. Костомарова)

Організатори, учасники та переможці
37-ї Міжнародної краєзнавчої конференції молодих учених

Список закладів вищої та середньої освіти, наукових установ, інших організацій

ВГУ имени П. М. Машерова — Витебский государственный университет имени П. М. Машерова (г. Витебск, Республика Беларусь).

Великобілозерська ЗОШ № 3 — Великобілозерська загальноосвітня школа I-II ступенів № 3 Великобілозерської районної ради Запорізької області.

ГНПУ імені О. Довженка — Глухівський національний педагогічний університет імені О. Довженка.

Кіровоградський обласний НВК — Кіровоградський обласний навчально-виховний комплексгімназія-інтернат — школа мистецтв (м. Кропивницький).

КНУ імені Тараса Шевченка — Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Лизогубівська ЗОШ — Лизогубівська загальноосвітня школа I-III ступенів Харківської районної ради Харківської області.

Мезинський АНДМ імені В. Є. Куриленка — Мезинський археологічний науково-дослідний музей імені В. Є. Куриленка (с. Мезин Чернігівської обл.).

Мезинський НПП — Мезинський національний природний парк (с. Мезин Чернігівської обл.).

НАІЗ «Чернігів стародавній» — Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній».

НДУ імені Миколи Гоголя — Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя.

НУ «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка — Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

ХКТЕК — Харківський кооперативний торгово-економічний коледж.

ХЛ № 89 — Харківський ліцей № 89 Харківської міської ради.

ХНМУ — Харківський національний медичний університет.

ХНПУ імені Г. С. Сковороди — Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

ХНУ імені В. Н. Каразіна / ХНУ имени В. Н. Каразина — Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна; Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина.

ХНУПС імені Івана Кожедуба — Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба.

ХСШ № 80 — Харківська спеціалізована школа І-ІІІ ступенів № 80 Харківської міської ради Харківської області.

Автори найкращих доповідей і лауреати премій

- Історіографія і джерелознавство місцевої історії: авторка найкращої доповіді — **Анна Ісаєва** (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна), лауреат премії імені академіка П. Т. Тронька — **Олексій Янкул** (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна).
- Краєзнавство і пам'яткознавство: автор найкращої доповіді та лауреат премії імені А. Г. Слюсарського — **Ярослав Ліхолєтов** (Обласний комунальний заклад «Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини»; Громадська організація «Українське товариство охорони пам'яток історії та культури»).
- Краєзнавство і туристичний потенціал регіону: авторки найкращих доповідей — **Карина Серікова** та **Юлія Лещенко** (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна)
- Мистецтвознавство і літературознавство в локальному вимірі: авторка найкращої доповіді — **Серафима Кейс** (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна), лауреат творчої премії імені А. Ф. Луньова — **Марина Арістархова** (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна).
- Релігія і церква у дзеркалі краєзнавства: автор найкращої доповіді — **Герман Манукян** (Харківська духовна семінарія Іоанна Богослова).
- Актуальні проблеми медичного краєзнавства: авторки найкращих доповідей — **Олександра Овсянникова, Олександра Гринь** і **Дар'я Червінська** (Харківський національний медичний університет).
- Круглий стіл «Пошуки, знахідки, перспективи: краєзнавство вищої школи України та Білорусі», присвячений 215-річчю ХНУ імені В. Н. Каразіна: авторка кращої доповіді — **Євгенія Мацулевич** (Вітебський державний університет імені П. М. Машерова, м. Вітебськ, Республіка Білорусь).

- Шкільна секція: автори найкращих доповідей — **Антон Потехін** (Кіровоградський обласний навчально-виховний комплекс гімназія-інтернат — школа мистецтв) та **Вероніка Васильковська** (Харківський ліцей № 89 Харківської міської ради).

Наукове видання

Матеріали XXXVII-ї Міжнародної краєзнавчої конференції молодих учених «Сучасне краєзнавство в міждисциплінарному вимірі» (присвячується 175-річчю з дня народження І. Ю. Рєпіна)

Укр. та рос. мовами

Комп'ютерне верстання: О. М. Янкул
Макет обкладинки: С. В. Лобенко

ХНУ імені В. Н. Каразіна
майд. Свободи, 6, к. 603,
м. Харків, 61022, Україна
Тел.: +38 (057) 707 53 85
E-mail: tronkocentr@karazin.ua
Сайт: tronkocentr.karazin.ua

Макет обкладинки: С. В. Лобенко
Комп’ютерне верстання: О. М. Янкул
Відповідальна за випуск: канд. іст. наук О. І. Вовк

На обкладинці використано репродукції картин
І. Ю. Рєпіна "Білорус" (1892) та "Українка біля тину" (1875).